

Byggnadsminnen och dess försvarbarhet över tid

Jenny Gustavsson

Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen i
Kulturvård, Bebyggelseantikvariskt program

15 hp

Institutionen för kulturvård
Göteborgs universitet

2009:28

Byggnadsminnen och dess försvarbarhet över tid

Jenny Gustavsson

Handledare: Agneta Tornberg Knutsson

Kandidatuppsats, 15 hp
Bebyggelseantikvariskt program
Lå 2008/09

UNIVERSITY OF GOTHENBURG
Department of Conservation
P.O. Box 130
SE-405 30 Göteborg, Sweden

www.conservation.gu.se
Tel +46 31 7864700
Fax +46 31 786 47 03

Program in Integrated Conservation of Built Environments
Graduating thesis, BA/Sc, 2009

By: Jenny Gustavsson
Mentor: Agneta Thornberg Knutsson

Notable Buildings and their enduring over time.

Abstract

A certain building or environment can get a protection as a notable building if it contains certain values. These values are established by a certain category of people from the cultural sector. These people use established criterions to define the cultural value of the object. The objects can be evaluated differently depending on who has done the evaluation. The people who protect the cultural environment and choose which buildings that are to be defining as notable buildings often uses a special model to characterise the different cultural values. This model is produced by a man called Axel Unnerbäck. Notable buildings is protected by chapter three in Kulturminneslagen. The aim of this law is to get a strong and long lasting protection of the notable buildings.

There is though a possibility that the value could change over time. There seem to be some buildings that are named as notable building although they don't seem to contain the contemporary value from the cultural sector. Some notable buildings seems to have a protection against the opinion of what the value is today according to the cultural sector. There could be some reason for the opinion of an unwarranted law protection. I have investigated if this protection is endurable over time.

Title in original language:
Byggnadsminnen och dess försvarbarhet
over tid
Language of text: Swedish
Number of pages: 43
Keywords: Notable Building, cultural
heritage, values, unwarranted law protection.

FÖRORD

En del av vårt kulturarv har och kan få ett lagskydd som byggnadsminne. Samtidens värderingar styr urvalet. Under de senaste 40 åren har en utveckling skett där olika förändrade processer eventuellt framkallat förändringar i byggnadsminnets funktion. Idag kan vissa byggnadsminnen tyckas besitta ett oberättigat lagskydd utifrån samtidens värderingar om vad ett byggnadsminne skall kännetecknas av. Huruvida byggnadsminnen kan vara försvarbara över tid måste ses i ett större perspektiv och inte enbart utifrån samtidens värderingar. Det är en relevant fråga som berör stora delar av kulturarvsområdet, den inkluderar många aspekter och är svår att ge ett entydigt svar på.

Jag vill tacka min handledare Agneta Thornberg Knutsson som varit engagerad och hjälpsam under arbetets gång. Jag vill även tacka min informant Lena Emanuelsson som tagit sig tid att diskutera byggnadsminnets försvarbarhet över tid.

Göteborg, 2009

Jenny Gustavsson

Innehållsförteckning

1. INLEDNING	9
1.1 BAKGRUND	9
1.2 PROBLEMFÖRMULERING.....	9
1.3 FRÅGSTÄLLNING	9
1.4 MÅL	9
1.5 SYFTE.....	10
1.6 METOD OCH MATERIAL	10
1.7 AVGRÄNSNING	10
1.8 TEORETISK RAM MED TIDIGARE FORSKNING.....	10
2. BYGGNADSMINNETS FUNKTION	13
2.1 . DEFINITION AV BYGGNADSMINNE	13
2.2 STATLIGA BYGGNADSMINNET	14
3. KULTURHISTORISKT SKYDD	15
3.1 TILLÄMPNING AV KULTURMINNESLAGEN	15
3.2 PROCESSEN KRING EN BYGGNADSMINNESFÖRKLARING.....	17
3.3 UPPHÄVNING AV BYGGNADSMINNE	19
3.4 KARAKTERISERING AV VÄRDEFULL BEBYGGELSE	20
3.5 URVALSGRUNDER	23
4. BYGGNADSMINNET I VÄSTRA GÖTALAND	24
4.1 ALLMÄNT OM BYGGNADSMINNET I VÄSTRA GÖTALAND	24
4.2 HANTERING AV BYGGNADSMINNET I LÄNET	27
5. FÖRÄNDRADE PROCESSER	29
5.1 FÖRÄNDRINGAR INOM KULTURMILJÖVÄRDEN.....	29
5.2 BEVARANDEINSTRUMENT	30
5.3 URVALSSTRATEGIER	32
5.4 ANSVARFÖRDELNING/PLANERINGINSTRUMENT	34
6. DISKUSSION	37
7. SAMMANFATTNING	39
8. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	41
8.1 OTRYCKTA KÄLLOR	41
8.2 TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR.....	41
8.3 ILLUSTRATIONSFÖRTECKNING	43

1. Inledning

1.1 Bakgrund

I Västra Götaland följer Länsstyrelsen upp länets befintliga byggnadsminnen som en del av målet att bedriva tillsyn över dem. Under min praktik på Länsstyrelsen, våren 2008 i Göteborg, var jag med och dokumenterade ett fåtal byggnadsminnen i Västra Götaland. På en del befintliga byggnadsminnen var det svårt att identifiera tillräckligt stora värden som skulle kunna motivera en byggnadsminnesförklaring av dem idag, utifrån kulturmiljövårdens samtida värdegrunder. Jag intresserade mig för huruvida befintliga byggnadsminnen kan vara värda sitt lagskydd som byggnadsminne i relation till de kriterier som ligger till grund för en byggnadsminnesförklaring idag. Detta eftersom uppfattningen om det kulturhistoriska värdet kan ha förändrats över tid och därmed förändrat synen på hur stort värde de äldre byggnadsminnena har idag. Det finns även olika orsaker som kan ha bidragit till att ett byggnadsminne fått ett till synes sjunkande värde och därigenom ett idag omotiverat skydd som byggnadsminne.

1.2 Problemformulering

Definitionen av byggnaders kulturhistoriska värden kan förändras över tid. Huruvida de byggnader som varit byggnadsminne under en längre period är berättigade sitt lagskydd idag är oklart, så länge man inte undersökt varje fall eller ett utsnitt av beståndet. Det finns ett stort antal byggnadsminnen i Västra Götaland som Länsstyrelsen idag inte har möjlighet att granska och i tillräcklig utsträckning följa upp. För att reda ut huruvida befintliga byggnadsminnen kan vara berättigade sitt lagskydd utifrån de kriterier och värderingar som finns kring en byggnadsminnesförklaring idag bör de orsaker som eventuellt ligger till grund för ett omotiverat lagskydd undersökas.

1.3 Frågeställning

- Hur definieras ett byggnadsminne idag, vilka kriterier och värderingar ligger till grund för en byggnadsminnesförklaring idag?
- Vilka orsaker kan finnas till att ett byggnadsminne tycks ha fått ett sjunkande värde?
- Vilka processer kan ha påverkat en förändrad syn på befintliga byggnadsminnen?
- Hur ser byggnadsminnesbeståndet ut i Västra Götaland?

1.4 Mål

Målet med min uppsats är att belysa hur byggnadsminnen fungerar som skyddsinstrument med tonvikt på om de kan vara försvarbara över tid. Vissa byggnadsminnen kan idag tyckas besitta ett oberättigat lagskydd, vilket bl.a. kan hänga samman med den utveckling som skett under de senaste 40 åren. Genom att belysa detta utvecklingsförlopp samt möjliga orsaker till ett sjunkande värde kan en förklaring till att byggnadsminnen tycks ha ett oberättigat lagskydd uppstå. Samhället och miljön förändras ständigt vilket bidrar till att byggnader förändras. Kulturmiljövården måste förhålla sig till detta för att byggnadsminnen skall få ett starkt och välmotiverat skydd i framtiden. Min undersökning kan ligga till grund för vidare forskning kring kulturmiljövårdens bevarandeprocesser.

1.5 Syfte

Syftet med min uppsats är att undersöka huruvida byggnadsminnen kan vara försvarbara över tid. Mitt syfte är även att ta reda på orsaker eller processer som kan ligga till grund för en förändrad uppfattning om byggnadsminnet som bevarandeinstrument. Ett syfte är också att utgå från beståndet av byggnadsminnen i Västra Götaland och utnyttja det som exempel på hur situationen kring byggnadsminnen ser ut idag.

1.6 Metod och material

För denna uppsats har jag till stor del använt mig av litteraturstudier som behandlar synen på kulturhistoriskt värde ur ett antikvariskt perspektiv. I de första kapitlen i uppsatsen har jag behandlat byggnadsminnets innebörd, betydelse och funktion idag. Därefter har jag tagit upp kulturmiljövårdens syn på värde idag samt en sammanfattning av hur byggnadsminnesbeståndet ser ut och fungerar i Västra Götaland. I de sista delarna av uppsatsen har jag tagit upp förändrade processer som kan ha betydelse för hur vi betraktar och hanterar byggnadsminnen idag.

Kulturminneslagen har fungerat som en utgångspunkt i uppsatsen. Jag har tagit del av Kulturminneslagen 3 kap, som omfattar olika bestämmelser kring byggnadsminnen. Enligt denna lag får byggnader eller anläggningar som är synnerligen märkliga byggnadsminnesförklaras. Det finns inga utförliga anvisningar om vilka kriterier som skall användas för att ett objekt skall komma ifråga om en byggnadsminnesförklaring i denna lag. I detta avseende ger lagen stort utrymme för egen tolkning av vad det stora kulturhistoriska värdet består av. Det kulturhistoriska värdet definieras bl.a. av sakkunniga på Länsstyrelsen, som utifrån lagen förklarar en byggnad som byggnadsminne. Delar av litteraturen jag använt mig av har behandlat och förhållit sig till lagen på olika sätt. Exempel på sådan litteratur i denna uppsats är *Kulturegendomsrätt- Med en kommentar till Kulturminneslagen* (Adlercreutz, T) Här har Adlercreutz kommenterat Kulturminneslagens brister och fördelar riktat till aktörer inom kulturmiljövården. Inom detta fält har Internetsidor från Riksantikvarieämbetet (RAÄ) och Länsstyrelsen varit betydelsefulla källor i uppsatsen för att belysa brister och åtgärder som kan vara till nytta för att stärka skyddet av kulturhistoriskt värdefulla byggnader. Här finns även information om orsaker till ett sjunkande värde av ett byggnadsminne.

1.7 Avgränsning

Min intention är inte att kritisera Kulturminneslagen som ett skyddsinstrument. Trots att jag belyser en utveckling av synen på bevarande av kulturarvet ligger störst fokus på hur situationen ser ut idag, men mot bakgrund av utvecklingsförloppet. I uppsatsen har jag valt att inte göra någon fallstudie då detta skulle ta mer tid än vad som ryms inom ramen för vad uppsatsen omfattas av.

1.8 Teoretisk ram med tidigare forskning

Att definiera de kulturhistoriska värdena utgör en förutsättning för att en byggnad skall kunna motiveras som ett byggnadsminne. Efter tre års studier på Bebyggelseantikvariskt program vid Göteborgs Universitet har jag en normativ syn på bevarandefrågor som baseras på en värdepremiss som utgår från ett antikvariskt förhållningssätt till kulturmiljöfrågor. Inom kulturmiljövården utgår man till stor del från av Axel Unnerbäck formulerade modell för kulturhistorisk värdering och använder den som ett verktyg i det vardagliga arbetet. Modellen har på senare tid blivit kritiserad på olika sätt, bl.a. för att den kan ge en alltför schablonartad beskrivning av det objekt som undersöks. Genom att tillämpa hela modellen är risken stor att byggnader tillskrivs värden som ingår i en mall snarare än värden som är representativa för den specifika byggnaden. Å andra sidan tar Unnerbäck upp viktiga aspekter eller värden som

kan vara till stor hjälp vid en bedömning av olika byggnader. Idag är det vanligast att man tillämpar vissa delar av hans modell och använder dem som ett verktyg för att definiera det kulturhistoriska värdet. Min egen uppfattning är att värderingen av en byggnad för ett kulturmiljövårdande syfte alltid ska ses som ett resultat av dels den person som gör värderingen, dels de omständigheter som föranleder värderingen - t.ex. byggnadsminnesutredning, förundersökning inför restaurering eller hot om rivning.

Agneta Thornberg Knutsson gav 2007 ut sin avhandling *Byggnadsminnen – Principer och Praktik, Den offentliga kulturmiljövårdens byggnadsminnesverksamhet Beskrivning och utvärdering*. I denna avhandling ger hon en heltäckande bild av byggnadsminnen. Hon tar fasta på lagskydd, urval och dokumentation, samt gör en utvärdering av hur den svenska byggnadsminnesverksamhetens målsättningar stämmer överens med byggnadsminnesverksamheten i praktiken.

År 2002 beslutade regeringen om en utredning där en undersökning av skyddet som reglerar kulturhistoriskt värdefull bebyggelse skall utföras. Utredningens betänkande heter *Förslag till förbättrat skydd för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse* (SOU 2004:94) och här presenteras en historisk tillbakablick över skyddsinstrumenten, en nulägesrapport samt förslag på ändringar inom området.

Byggnadsminnen i Sverige har sammanställts i olika förteckningar. År 1967 kom den första förteckningen och år 1989 kom den senaste. På RAA's hemsida finns Bebyggelseregistret¹ som är ett register över olika typer av bebyggelse, även byggnadsminnen. Registret utökas kontinuerligt. RAA tar hjälp av bl.a. Länsstyrelser, regionala museer samt kommuner för att uppdatera registret. Det är RAA som upprättar de olika byggnadskategorierna som de olika byggnadsminnena skall representeras av, detta för att skapa en översikt av byggnadsminnesbeståndet. I Statens offentliga utredningar (SOU) beskrivs hur nuläget ser ut samt vilka ändringar som behöver göras för att förbättra skyddet för kulturhistoriskt värdefulla byggnader på nationell, regional och kommunal nivå.

Länsstyrelsen i Västra Götaland håller på att sammanställa en rapport om byggnadsminnen i länet, som ännu inte är utgiven. Här har de sammanställt vilka byggnadskategorier som är representerade av byggnadsminnen samt vilka kategorier som dominerar, för att på så sätt få en sammanställning över byggnadsminnesbeståndet i länet. I stort sätt alla byggnadsminnen är dokumenterade i länet idag. Länsstyrelsens rapport *tillsyn av byggnadsminnen* (2006) behandlar hur tillsynen i länet bedrivs samt hur den i framtiden bör bedrivas, för att värna om ett långsiktigt skydd av kulturhistoriskt värdefulla byggnader. Här behandlas även vilka förutsättningar som krävs för att uppnå en bra förvaltning, ägarförhållande samt hur skyddsbestämmelser och vård- och underhållsplaner fungerar.

Urvalet av kulturhistorisk värdefull bebyggelse har varit ständigt återkommande genom hela uppsatsen. Detta har under de senaste decennierna krävt allt större engagemang med tanke på att synen på kulturarv har vidgats och omfattar alltfler värden. Det finns mycket litteratur som behandlar och reder ut begrepp samt möjliga förhållningssätt till dessa värden. Exempel på detta finner vi i *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* av Unnerbäcks, A (2002) som gavs ut på uppdrag av Riksantikvarieämbetet, för att det fanns ett behov av ett verktyg för att definiera och karakterisera kulturhistorisk värdefull bebyggelse. Denna modell har blivit ifrågasatt från många håll, bl.a. för att ha varit för objektiv med alltför många värden. Den förekommer trots detta i relativt stor utsträckning vid karakteriseringen av värdefull

¹ RAA (2009a)

bebyggelse idag. Vad beträffar kulturmiljövårdens hantering av kulturarvet samt en värdering av tillvägagångssättet vid urval har ”*Kulturvård och samhällsbildning*” (Jansson, Sverker 1974) varit en bra källa i uppsatsen, liksom ”*Kulturarvsförvaltningens samhällsuppdrag*” (Grundberg, J. 2000) varit betydelsefull. Grundbergs problematiserar här samtidigt kulturmiljövård genom olika utvecklingsprocesser som på olika sätt bidragit till dagens verksamhetsfält. Han granskar kulturarvsförvaltningens uppdrag och konkretiserar kulturarvets funktion i samhället samt ifrågasätter vad vi väljer att bevara, hur vi framställer det och till vilket syfte. Grundberg menar att kulturmiljövården besitter ett stort ansvar för denna kunskapsproduktion och tar upp skillnader på subjektiva och objektiva värden. ”*Kulturarvsförvaltningens samhällsuppdrag*” (Grundberg, J. 2000) är en gedigen källa för att få en översikt över förändrade synsätt på kulturmiljövård samt en problematisering av samhällets ansvar för kulturmiljövård, verkan av politiska, institutionella funktioner.

2. Byggnadsminnets funktion

2.1 . Definition av byggnadsminne

En byggnadsminnesförklaring är ett skydd som byggnader, miljöer och anläggningar kan få förutsatt att de har ett stort kulturhistoriskt värde genom dess särart. Byggnadsminnen skall skildra historiska händelseförlopp samt spegla hur samhället förändrats över tid, i avseende på både allmänna och specifika händelseförlopp. De byggnadsminnen som förekommer i Sverige idag har olika livslängd och kännetecknas av olika särdrag. De kan bestå av ett enskilt objekt eller en hel anläggning.² Poängen med att skydda vissa typer av objekt genom lagar grundar sig i en ambition att säkerställa ett bevarande för framtiden. Skälet till strävan efter att bevara är att äldre byggnader och dess historia inte skall glömmas.³ Byggnadsminnen ska enligt Riksantikvarieämbetet underlätta bevarandet av viktiga historiska avtryck. Syftet med detta är att öka förståelsen för samtidens och framtidens samhälle samt att garantera människor det kulturarv som är av stor betydelse.⁴ Jag menar att kulturhistoriskt värdefulla byggnader har en viktig funktion som informationsspridare och utgör därmed en viktig komponent i samhällsutvecklingen. Kulturhistoriskt värdefulla byggnader har nyttjats för olika ändamål under sin livslängd vilket avspeglas i deras utformning. Dessa ändamål har till stor del präglats av hur samhället sett ut, byggnader förändras såsom även samhället gör. Det innebär att information om historiska skeenden går att utläsa av byggnader och att de därigenom fungerar som en informationsspridare. Samhället bör blicka bakåt för att kunna utvecklas och öka sin förståelse för sin samtid. För att garantera en bra vård och ett bevarande av kulturhistorisk värdefull bebyggelse kan ett lagskydd som byggnadsminne vara en bra lösning. Beståndet av skyddsvärda byggnader är stort och det är omöjligt att säkerställa ett bevarande av hela beståndet genom ett lagskydd. Idag väljer sakkunniga inom kulturmiljövården ut en del av detta bestånd för att säkerställa den del som består av viktiga historiska avtryck, alltså den del som har ett större kulturhistoriskt värde. För att urskilja de viktiga kulturhistoriska värdena använder tjänstemän inom kulturmiljövården sig av olika metoder och kriterier. Det kulturhistoriska värdet är ett begrepp som används för att peka på den del av kulturarvet som bär på de största kulturhistoriska värdena. Enligt RAA är målet att byggnadsminnet skall få ett långsiktigt skydd genom förvaltning och vård, oberoende av konjunkturväxlingar eller ägarskiften. En byggnadsminnesförklaring skall förhindra opassande förändringar som orsakats av behov på ett kortsiktigt plan.⁵ Historien och samhällets utveckling skall speglas i byggnadsminnena.⁶ Byggnadsminnet skall även fungera som ett slags möte med föregående generationer för att öka förståelsen för historien, samtiden och framtiden. Samhällets snabba förändring skapar större behov av att finna en identitet i historiska avtryck för att göra samtiden mer begriplig.⁷ Kulturhistoriska värden skapas, omvärderas och försvinner.⁸ I vissa fall kan det vara svårt att uppfatta ett möte mellan nutid och dåtid då samtiden i vissa fall har svårt att begripa historien då de kulturhistoriska värdena

² RAA (2008 a) s 1

³ Juvander, K (1999) s 5

⁴ RAA (2008 a) s 1.

⁵ RAA (2007 a) s 3

⁶ ibid s 4

⁷ SOU2004: 94 s 144

⁸ Grundberg, J. (1999) s. 27-28

på olika sätt kan ha raderats ut eller bara inte går att urskilja. I dessa fall kan den del av målet med byggnadsminnen som är att de skall fungera som informationsspridare eller som ett slags möte mellan nutid och dåtid förlora sin funktion. I förlängningen innebär detta att i sådana fall kan dess försvarbarhet över tid i viss mån ifrågasättas. Enligt K-märkt förslag till förbättrat skydd för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse från 2004 har en successiv ökning av antalet byggnadsminnen skett.⁹ Detta kan även vara en faktor som har betydelse för hur kulturmiljövården betraktar de befintliga byggnadsminnena. En strävan efter att försöka få en större ordning på byggnadsminnesbeståndet och dess funktion kan vara en reaktion mot att antalet byggnadsminnen ökar och definitionen mer svårgreppbar. Därigenom uppstår olika frågor som det kanske inte alltid finns ett givet svar på, som t.ex. att ifrågasätta tidigare beslut. Det kan alltså uppstå brister och tvivel i den funktion som byggnadsminnet har, alltså att ge ett starkt och långsiktigt skydd när samhället ständigt förändras. Samtidigt syftar ju lagskyddet till att byggnadsminnets kulturhistoriska värden skall bibehållas genom upprättade skyddsbestämmelser som måste följas då olika förändringar sker.

Skyddsbestämmelser och föreskrifter upprättas för byggnadsminnen i syfte att garantera ett skydd av det kulturhistoriska värdet. Byggnadsminnen kategoriseras som enskilda och statliga byggnadsminnen, beroende på ägandeformen. De statliga byggnadsminnena förmedlar delar av den statliga förvaltningens historia som varit viktig för Sveriges historia.¹⁰ De statliga byggnadsminnena kännetecknas av att ha varit en del av kärnan i svensk historia eller som varit ett nationellt kulturarv ägt av kronan. Till dessa räknas främst fastigheter inom statlig administration, vetenskap, kultur, kungsgårds- och klosteregendom samt försvaret. Sveriges befolkning är de som är berättigade detta kulturarv som främst sköts av Statens fastighetsverk.¹¹

2.2 Statliga byggnadsminnen

De statliga byggnadsminnena förvaltas främst av Statens fastighetsverk, Sjöfartsverket och Fortifikationsverket, men även i mindre utsträckning av andra statliga myndigheter. För att de statliga byggnadsminnena skall få en bra vård, bli mer levande och tillgängliga, bedrivs olika verksamheter i dem förutsatt att det tas hänsyn till det kulturhistoriska värdet. Byggnadsminnets karaktär och utseende skall beaktas. För att garantera en varsam behandling av dessa byggnadsminnen skriver regeringen skyddsföreskrifter som omfattar anvisning om vård av byggnader samt på vilket sätt de inte skall ändras. De statliga byggnadsminnena är en nationell angelägenhet och skall brukas, levandegöras och förädlas. Statens fastighetsverk har som uppdrag att uppfylla dessa kriterier samt att anpassa byggnadsminnena för alla människor genom att tillgängliggöra dem för alla grupper i samhället med olika typer av behov. Statens fastighetsverks uppdrag kräver ett så kallat vårdprogram för alla statliga byggnadsminnen. Vårdprogrammet innehåller en definiering av det kulturhistoriska värdet samt mål för ett bevarande av dem i framtiden.¹²

Länsstyrelsen ska se till att skyddsbestämmelserna efterlevs samt pröva frågor eller ge tillåtelse till åtgärder med stöd av skyddsbestämmelserna. De statliga byggnadsminnena är statligt ägda, och regeringen avgör vilka statliga byggnader eller anläggningar som blir

⁹ SOU 2004:94 s. 91

¹⁰ RAA (2008 a) s 1

¹¹ SFV (2009) s 1

¹² ibid

byggnadsminnen. Förslag på nya statliga byggnadsminnen kommer från Riksantikvarieämbetet, som bedriver tillsynen över dessa byggnadsminnen.¹³ Riksantikvarieämbetet ska pröva ärenden som rör ändring av de statliga byggnadsminnena som bryter mot skyddsföreskrifterna. För vissa byggnader som t.ex. slott som kräver en mer kvalificerad skötsel anlitas en slottsarkitekt som förvaltningens rådgivare.¹⁴

3. Kulturhistoriskt skydd

3.1 Tillämpning av Kulturminneslagen

Kulturminneslagen verkställdes 1989, enligt denna lag kan byggnader och anläggningar få ett skydd genom en byggnadsminnesförklaring.¹⁵ Det är kap 3 Kulturminneslagen som innehåller bestämmelser för byggnadsminnen. Det krävs vissa kriterier för att en byggnadsminnesförklaring ska utfärdas.¹⁶ Enligt kulturminneslagen kap 3 1 § skall ”En byggnad som är synnerligen märklig genom sitt kulturhistoriska värde eller som ingår i ett kulturhistoriskt synnerligen märkligt bebyggelseområde får förklaras för byggnadsminne av länsstyrelsen.”¹⁷ Vad som karakteriserar en synnerligen märklig byggnad eller anläggning formuleras inte tydligare än så i denna lag. Det finns alltså stort utrymme att tolka in begreppet ”synnerligen märklig”. Thornberg Knutsson menar att terminologin ”synnerligen märklig” i vissa fall kan vara svår att tillämpa i praktiken, beroende på vilken typ av objekt som står i kraft att byggnadsminnesförklaras. Ett unikt objekt, det enda eller ett av få i sitt slag, betraktas som mer synnerligen märkligt än objekt som kännetecknas av likadana egenskaper som ett större bestånd.¹⁸ I kap 3 1 § står det inte att alla synnerligen märkliga byggnader skall byggnadsminnesförklaras, däremot att de får genomgå en sådan process. Detta innebär att alla byggnader som har bedömts som synnerligen märkliga genom sitt kulturhistoriska värde inte får ett skydd som byggnadsminne. Tolkningen av begreppet kulturhistoriskt värde kan skilja sig åt mellan olika människor. Användningen av begreppet kan därav bli olika beroende på vem som använder det. Varje enskild person som skall bedöma det kulturhistoriska värdet består har sin utgångspunkt och bedömer det utifrån sitt perspektiv med sina referensramar. Trots ett stort tolkningsutrymme så finns det inom kulturmiljövården gemensamma värderingar och urvalsgrunder som styr urvalet. Det finns naturligtvis andra orsaker till att en byggnad eller anläggning som uppfyller kriterier för en byggnadsminnesförklaring, inte blir förklarad som byggnadsminne. Sådana orsaker kan vara hur samarbetsvillig fastighetsägaren är samt vilka resurser Länsstyrelsen har att disponera inom detta fält. Boverket menar att byggnader som är väl berättigade en byggnadsminnesförklaring i vissa fall inte blir det p.g.a. att fastighetsägaren inte är samarbetsvillig eller inte förstår behovet av skyddsföreskrifterna.¹⁹ Länsstyrelsen byggnadsminnesförklarar sällan, eller knappast någon byggnad mot fastighetsägarens vilja.²⁰ För en framgångsrik förvaltning som byggnadsminne är det inte heller önskvärt med en sådan

¹³ RAA (2008 a) s 1

¹⁴ SFV (2009) s 1

¹⁵ Thornberg Knutsson, A. (2007) s. 76.

¹⁶ RAA (2009b) s. 1

¹⁷ Notisum Lag (1988:950)

¹⁸ Thornberg Knutsson, A. (2007) s. 153

¹⁹ Boverket (2003) s. 20

²⁰ SOU 2004:94 s. 92

konflikt, fastighetsägarens engagemang är av instrumentell betydelse för byggnadens framgång som byggnadsminne.

I samband med att KML tillkom och därmed ersatte Byggnadsminneslagen har byggnader med ett mindre kulturhistoriskt värde kunnat utnämnas till byggnadsminne enligt lagen, förutsatt att dessa byggnader ingår i ett bebyggelseområde som karakteriseras som synnerligen märkligt. Synnerligen märkliga byggnader behöver alltså inte längre endast utgöras av enskilda byggnader för att de skall kunna skyddas genom en byggnadsminnesförklaring. Tillkomsten av KML skapade även möjligheter att byggnadsminnesförklara trädgårdar och parker. Länsstyrelsens möjlighet att fatta beslut om anmälningsplikt var även nytillkommet i den nya lagen.²¹ Byggnadsminnen utgörs alltså inte endast av enskilda byggnader utan kan även omfatta miljöer. Bevarandet har därmed fått en annan utgångspunkt och utgår främst från förvaltning snarare än ett statiskt skydd av byggnaderna. Kulturarvets värdefulla egenskaper skall bibehållas samtidigt som miljöerna hålls levande genom en tillgänglighet av dem.²² Lena Emanuelsson, som arbetar som antikvarie på Länsstyrelsen i Göteborg, menar att Byggnadsminnen bör användas eftersom ett större engagemang kring byggnaden då uppstår. Byggnadens värde förstärks därigenom samtidigt som tillgängligheten ökar. Idag finns det även byggnader som inte används så flitigt och som verkar mer för ett musealt ändamål. Uppfattningen om i vilken utsträckning byggnader skall användas kan skilja sig åt mellan olika antikvarier och län. Det kan även hänga samman med vilken typ av byggnad det är frågan om, så användargraden kan även skilja sig mellan olika typer av byggnader.²³ Varje byggnad måste användas för att inte bli en ruin och i förlängningen en fornlämning. För att skydda de kulturhistoriska värdena hos byggnader i takt med de förändringar som sker krävs vissa ingrepp i användningsfriheten av byggnaderna.²⁴ För att uppnå en god förvaltning krävs långsiktiga strategier för bebyggelsemiljöer.²⁵

Detta nya sätt att se på kulturmiljövård medför ett mer omfattande arbete ur bevarandesynpunkt, med fler aspekter att ta hänsyn till. Det innebär att kulturmiljövården borde få större utrymme i samhällsplaneringen.²⁶ De många intressen som skall tillgodoseas inom samhällsplaneringen kan i vissa fall bidra till att fler kompromisser måste utföras. Dessa kan få konsekvenser av olika grad på kulturvärdena hos ett byggnadsminne. Orsaker till sådana konsekvenser kan vara krav på tillgänglighet, en verksamhets behov av en ombyggnad för att kunna fungera eller ett ökat tryck på att bygga nya bostäder, som kräver en exploatering av värdefulla bebyggelsemiljöer. Tillkomsten av KML innebar, som tidigare nämnts, att större områden kunde byggnadsminnesförklaras vilket medförde att mindre värdefulla objekt kunde få detta lagskydd. Detta vittnar om att kontexten hamnat i större fokus och blivit en central del i synen på vad som är kulturhistoriskt värdefullt. Här har alltså kulturmiljövårdens syn på värde förändrats i avseende på en större fokus på kontexten vilket skulle kunna innebära en omvärdering av befintliga byggnadsminnen. De befintliga byggnadsminnena som kan ha förlorat delar av sitt sammanhang då marken intill dem kan ha exploaterats. Ett byggnadsminne som utsatts för något sådant skulle möjligen inte vara försvarbart som byggnadsminne idag, såvida det stora kulturhistoriska värdet ligger i miljön.

²¹ Thornberg Knutsson, A. (2007) s. 77

²² SOU2004: 94 s.145

²³ Länsstyrelsen, intervju, 2009-09-17

²⁴ Adlercreutz, T (2001) s.116

²⁵ SOU 2004:94 s. 145

²⁶ ibid s. 67

Detta kanske främst handlar om nyare byggnadsminnen eftersom äldre byggnadsminnen inte präglas av dessa värderingar. Å andra sidan kan vi inte riktigt vara säkra på vilka värderingar som funnits i äldre tid såvåda beslutshandlingarna inte består av tydliga motiveringar.

3.2 Processen kring en byggnadsminnesförklaring

Kulturmiljöenheten är den enhet hos Länsstyrelsen som bär ansvaret för kulturmiljöfrågor. Länsstyrelsen ska se till att Kulturminneslagen följs. De sprider information, ger råd och tillstånd i länet.²⁷ Enligt kap 3 Kulturminneslagen 4 § beslutar Länsstyrelsen om en byggnadsminnesförklaring. Alla har rätt att väcka fråga om förslag på en byggnadsminnesförklaring, detta görs genom en skriftlig ansökan hos länsstyrelserna. Länsstyrelsen kan även väcka fråga på eget initiativ. Den ansökan angående om en byggnad skall förklaras som byggnadsminne som skickas till Länsstyrelsen skall omfatta uppgifter om var byggnaden är placerad, på vilken fastighet, ägaren till fastigheten, en byggnadsbeskrivning samt angivna skäl till en byggnadsminnesförklaring.

Från den tid då fråga om en byggnadsminnesförklaring väckts fram till det att beslutet är fattat kallas för handläggningstid. Under denna period skall utredning och dokumentation, remisshantering, överläggning med ägaren angående skyddsbestämmelser samt samråd genomföras. Samråd skall genomföras med berörda aktörer, t.ex. mellan representanter från museer, länsstyrelsen och fastighetsägare.²⁸ Handläggningen kan vara tidskrävande och långa förhandlingar, noggranna utredningar samt en brist på resurser har bidragit till att denna typ av ärende många gånger har nedprioriterats.²⁹ Kulturmiljöenheten på länsstyrelsen i Göteborg arbetar man å andra sidan mycket med tidiga samråd med ägaren. Detta för att den senare vården av dem skall bli så bra som möjligt.³⁰

Enligt 3 kap Kulturminneslagen 2 § ska Länsstyrelsen skriva skyddsbestämmelser då en byggnadsminnesförklaring upprättas. Skyddsbestämmelserna ska innehålla anvisningar om hur byggnaden skall hanteras i fråga om vård, underhåll och ge direktiv på vilka förändringar som är otillåtna i byggnaden. I de fall då framtida förändringar i området intill byggnaden sker kan objektets karaktär eller utseende förvanskas. För att förebygga detta inbegrips även bestämmelser för byggnadens omgivning i föreskrifterna.³¹ Skyddsbestämmelserna ska enligt Kulturminneslagen 3 kap 3 § utformas i enighet med ägaren till byggnaden samt till ägaren för markområdet som ligger intill eller i anslutning till byggnaden. Ägaren skall inte krävas på större skyldigheter än nödvändigt för att det kulturhistoriska värdet skall bevaras hos byggnadsminnet. Byggnadens användning samt ägarens rimliga önskemål skall beaktas vid upprättandet av skyddsföreskrifterna.³²

Vid en byggnadsminnesförklaring fastställs en beslutshandling, som blir en utgångspunkt för den framtida vården av byggnadsminnet. Beslutshandlingen bör ange tydliga motiveringar till byggnadsminnesförklaringen samt hur det skall hanteras för att dess kvalitéer skall bibehållas. Beslutshandlingen omfattas ofta av en beskrivning av ärendet, objektets bakgrund samt historisk kunskap om objektet, administrativa uppgifter, motivering, skyddsbestämmelser och bilagor. I de sju län som Thornberg Knutsson undersökt i sin avhandling har beslutshandlingarna varit olika i de olika länen men varit snarlika inom länet.

²⁷ RAA (2008 c)

²⁸ Thornberg Knutsson, A. (2007) s. 204

²⁹ SOU 2004:94 s. 93

³⁰ Länsstyrelsen, intervju, 2009-09-17

³¹ Notisum Lag (1988:950)

³² ibid

Beslutshandlingen har inverkan på hur hanteringen av byggnadsminnet blir i framtiden. Det beror på att beslutshandlingen innehåller en motivering av byggnadens värde och skyddsbestämmelser som man måste förhålla sig till vid en framtida ändring av byggnadsminnet. Den framtida vården av byggnadsminnet skall ske i enlighet med beslutshandlingarna och skyddsbestämmelserna, för att garantera en varsamhet i hanteringen av objektet så att inga kulturhistoriska värden går förlorade.³³ Skyddsbestämmelserna utarbetas för ett byggnadsminne i samband med att en byggnadsminnesförklaring utfärdas. Dessa bestämmelser är juridiskt bindande och är skrivna som förbud. De skall ange vilka förändringar av byggnaden som inte får utföras samt hur byggnadsminnet skall skötas och underhållas. Skyddsbestämmelserna kan omfatta olika delar hos en byggnad, dess interiör eller exteriör, hela byggnader eller en anläggning. Skyddsbestämmelserna kan även omfatta ett begränsat område, såsom en trädgård, gårdsplan eller ett kringliggande markområde. Ett skyddat markområde kan bestå av en del av en fastighet eller av flera fastigheter. Skyddsbestämmelserna kan även omfatta fast inredning. Byggnadens eller anläggningens funktion samt lösa inventarier kan inte byggnadsminnesförklaras eller skyddas genom bestämmelserna. Skyddsbestämmelserna kan däremot utformas på ett sådant sätt att den önskade användningen inte blir svårare att uppfylla. Skyddsbestämmelserna skall bestå av tydliga formuleringar så att ingen misstolkning kan ske.³⁴

Då definitionen av vad ett byggnadsminne skall utgöras av är snäv och otydlig kan det vara svårt att upprätta ett tydligt motiv till beslutsunderlaget. Även skyddsföreskrifterna kan därav bli aningen diffusa och i förlängningen svåra att förhålla sig till. Vid allmänt hållna skyddsföreskrifter kan lätt misstolkningar av dem ske vid ändring eller underhåll av ett byggnadsminne. Detta kan innebära att åtgärder som förvanskar byggnaden kan vara tillåtna p.g.a. otydliga ramar. Det kulturhistoriska värdet kan minska vid en sådan förändring och huruvida byggnaden därav är berättigat sitt lagskydd kan ifrågasättas. Det är viktigt att byggnadsminnet får tydligt formulerade skyddsbestämmelser för att något sådant inte skall inträffa. Adlercreutz menar att de bestämmelser som skyddar ett byggnadsminne bör vara utformade genom en särskild bedömning av det skyddade objektet, det går inte att sammanställa en generell skyddsform avsedd att skydda alla olika typer av byggnader. Länsstyrelsen utformar ofta sina skyddsbestämmelser enligt schabloner vilket skapar likartade bestämmelser.³⁵ Skyddsföreskrifterna kan med anledning av detta vara svåra att förhålla sig till då de är så allmänt hållna och i vissa fall inte direkt applicerbara på det specifika byggnadsminnet.

Om ett byggnadsminne genom sina otydliga skyddsföreskrifter förvanskas men fortfarande besitter sitt skydd som byggnadsminne kan lagskyddets betydelse för objektet uppfattas som försvagat. Skyddsbestämmelserna utgör ett viktigt skydd av de kulturhistoriska värdena hos byggnadsminnet. I vissa fall kan skyddsbestämmelserna komma att ändras. Enligt KML 3 kap 14 § kan Länsstyrelsen bevilja ändring av ett byggnadsminne där åtgärder genomförts som bryter mot skyddsbestämmelserna förutsatt att de finner särskilda skäl till det. Villkor som är skäligen i förhållande till de omständigheter som finns kring åtgärden får ställas av Länsstyrelsen. Dessa villkor får omfatta ändringens proportioner och vilken dokumentation som är nödvändig.³⁶

³³ Thornberg Knutsson, A. (2007) s. 167

³⁴ ibid s. 175

³⁵ Adlercreutz, T (2001) s.116

³⁶ Notisum Lag (1988:950)

Byggnadsminneslagen från 1960 skapade möjlighet att byggnadsminnesförklara mot fastighetsägarens vilja. Detta har endast inträffat ett ytterst fåtal gånger och en överklagan har endast utförts en gång där fastighetsägaren satte sig emot beslutet om en byggnadsminnesförklaring av sin byggnad.³⁷ Lena Emanuelsson på Länsstyrelsen i Göteborg menar att de aldrig byggnadsminnesförklarar en byggnad såvida fastighetsägaren inte är medgörlig till ett sådant beslut.³⁸ Detta innebär att det finns byggnadsminnen som möjligtvis skulle vara berättigat ett lagskydd som byggnadsminne men som inte får det p.g.a. att fastighetsägaren sätter sig emot det.

3.3 Upphävning av byggnadsminne

Enligt KML 3 kap 15 § kan skyddsbestämmelserna ändras av Länsstyrelsen för ett byggnadsminne då det uppstår hinder eller kostnader som inte är förenliga med byggnadsminnets betydelse. Ett byggnadsminne kan även upphävas av samma skäl som ovan nämnts eller genom att det betraktas som ändamålslost.³⁹ Enligt KML 3 kap 15 § får en jämkning av skyddsbestämmelserna eller en upphävning av ett byggnadsminne p.g.a. att hinder eller kostnad står i orimlig proportion till byggnadsminnet endast får utföras i undantagsfall.⁴⁰ Regeringen kan häva en byggnadsminnesförklaring, men kan även ändra skyddsbestämmelserna såvida regeringen låter expropriera marken intill byggnaden eller dess omnejd, som därmed orsakar skada på byggnadsminnet. Då ett byggnadsminne beslutats att upphävas eller få jämkat sina skyddsbestämmelser skall den som begär åtgärden bekosta en dokumentation av byggnaden i skäligen fall, på Länsstyrelsens eller regeringens begäran.⁴¹

Ett aktuellt exempel på hur en upphävning av byggnadsminne är ärendet om byggnadsminnet Swartlings ridskola som Länsstyrelsen i Stockholm 2007-06-14 beslutade att upphäva, med begäran från Akademiska hus Stockholm AB. Akademiska hus Stockholm AB är ägare till byggnadsminnet och var intresserade av att bygga på fastigheten, samt på den närbelägna fastigheten där musikhögskolan ligger idag. Akademiska hus Stockholm AB intention var att musikhögskolan skulle få tillträde till en ny byggnad på den fastighet där byggnadsminnet ligger idag och att flerbostadshus skulle byggas på fastigheten intill.⁴² Akademiska hus Stockholm AB's skäl till att upphäva byggnadsminnet var att lagskyddet inte längre var aktuellt eftersom byggnaden inte längre bedrev en verksamhet med hästhållning och saknar därmed ändamål.⁴³ De skäl som angavs för en upphävning av byggnadsminnet var: Hänvisning till KML 3 kap 15 §. Den ursprungliga verksamheten, med hästhållning, bedrivs inte längre i byggnaden och den saknar därmed bl.a. motiv till en byggnadsminnesförklaring. Den ombyggnad som skulle vara nödvändig för den nya användningen av byggnaden skulle innebära att det kulturhistoriska värdet skulle minska. En ny bedömning av byggnadens kulturhistoriska värden utfördes. Riksantikvarieämbetet vände sig emot detta beslut och överklagade det. De menar att ett stort värde finns kvar hos byggnaden, nämligen att det är en del av det militärhistoriska området samt att byggnadsminnet inte innebär någon kostnad, hinder eller olägenhet. Musikhögskolans lokaler kan enligt Riksantikvarieämbetet förläggas på musikhögskolans nuvarande fastighet utan problem. RAÄ hävdar att upphävning av ett

³⁷ SOU 1996:128 s. 98

³⁸ Länsstyrelsen, intervju, 2009-03-04

³⁹ Notisum Lag (1988:950)

⁴⁰ ibid

⁴¹ ibid

⁴² RAA (2007 a) s. 2

⁴³ RAA (2007 b)

byggnadsminne inte endast kan bygga på en ny användning eller ökad byggrätt på byggnadsminnets fastighet.⁴⁴

Ett byggnadsminne besitter ett starkt skydd, det starkaste för en byggnad i Sverige idag.⁴⁵ Det skydd som avser en byggnadsminnesförklaring syftar till att säkerställa ett bevarande av byggnadens bestånd. Sveriges befintliga byggnadsminnen har valts ut med stor omsorg genom utredningar och värderingar. Fastighetsägare, kommuner eller andra aktörer bistår ofta med underlag eller synpunkter.⁴⁶ Enligt RAA finns det en risk att lagstiftningen urholkas genom att upphäva byggnadsminnen på sådana lösa grunder som Länsstyrelsen beslutat i ärendet om Swartlings ridskola.⁴⁷ I vissa fall kan det anses vara nödvändigt att häva ett byggnadsminne då det finns tydliga motiv till att de kulturhistoriska värdena inte längre finns kvar. Orsaken till att ett byggnadsminne enligt KML kan hävas innebär att byggnadsminnen av olika skäl inte alla gånger kan vara försvarbara över tid. Ständiga förändringar som sker i samhället yttrar sig i den befintliga miljön och dessa förändringar kan förstöra de kulturhistoriska värdena hos byggnader. I God bebyggd miljö hävdas att förädlings- och förtätningsprojekt ofta bidrar till konsekvenser av att kvalitéer förloras hos byggnader. Infrastruktursatsningar medför ofta en betydande åverkan på kulturmiljön där äldre strukturer bryts ner.⁴⁸ Å andra sidan finns det många olika typer av värden som inte alltid är direkt kopplade till de materiella egenskaperna hos byggnaden.

3.4 Karakterisering av värdefull bebyggelse

Ett objekt som står i kraft att byggnadsminnesförklaras skall uppfylla kriteriet synnerligen märkligt. För att uppfylla ett sådant kriterium skall objektet tillskrivas ett stort kulturhistoriskt värde.⁴⁹ Kulturarvet har enligt kulturmiljövården många värden, ofta av olika slag.⁵⁰ De skall även välja ut vilken del av kulturarvet som har den viktigaste historien att bevara och förmedla till kommande generationer.⁵¹ Emanuelsson menar att vid urvalet av byggnadsminnen definieras många värden, men det är alltid ett övergripande värde som formuleras.⁵²

Som ett resultat av ett ökat behov av bättre underlag för värdering av kulturarvets olika egenskaper har RAA låtit upprätta ett system för detta, med Axel Unnerbäck i spetsen. De olika värdekriterierna bör definieras i ett system för värdering och urval. Värderingssystemet består av två steg. Det första steget skall innehålla de främsta kriterierna och en förklaring av grundmotiv skall uttryckas i text och bild. Därefter skall grundmotiven delas upp i två olika huvudgrupper,⁵³ dessa benämns som dokumentvärde och upplevelsevärde. Till dessa huvudgrupper kan förstärkande motiv kopplas.⁵⁴

⁴⁴ RAA (2007 a)

⁴⁵ RAA (2007 c)

⁴⁶ RAA (2007 a)

⁴⁷ RAA (2007 c)

⁴⁸ Boverket (2003) s. 10

⁴⁹ Thornberg Knutsson, A. (2007) s. 151

⁵⁰ Grundberg, J. (1999) s. 98

⁵¹ ibid s. 100

⁵² Länsstyrelsen, intervju, 2009-09-17

⁵³ Unnerbeck, A. (2002) s. 11

⁵⁴ ibid s. 12

- Dokumentvärde: Innebär en förklaring av hur objektets historiska egenskaper framträder, dvs. arkitekturhistoriskt värde, byggnadsteknikhistoriskt värde, teknikhistoriskt värde, byggnadshistoriskt värde, samhällshistoriskt värde, socialhistoriskt värde personhistoriskt värde samt patina.
- Upplevelsevärde: Dessa värden präglas av estetiska och sociala egenskaper. Upplevelsevärdet kan vara identitetsvärde, arkitektoniskt värde, konstnärligt värde, miljöskapande värde, patina, kontinuitetsvärde, symbolvärde samt traditionsvärde.
- Förstärkande/ övergripande motiv: Innebär att objektet kvaliteter kan ligga i autenticiteten, kvaliteten, det pedagogiska värdet, hur representativitet samt sällsyntheten. De förstärkande motiven bedöms utifrån en lokal, regional eller nationell nivå.⁵⁵

I nästa steg skall grundmotiven med eventuellt tillhörande förstärkande motiv sorteras efter olika intentioner som kan knytas an till vilken typ av vård, skydd och dokumentation insatsen skall ha. Olika inriktningar på insatser av detta slag kan delas upp i fyra nivåer.

- Bevarande av objekt i museer eller konservering, byggnadsminne som ett lagskydd.
- Ett styrande kulturhistoriskt värde, höga förväntningar på vård och dokumentation, byggnadsminne som ett lagskydd eller liknande.
- Man bör betrakta det kulturhistoriska värdet som en tillgång. Driftiga insatser för att garantera en vård samt ett säkerställande av objektet. Skyddsbestämmelser som upprättas enligt bestämmelserna i Plan och bygglagen (PBL) eller liknande.
- Endast en tillämpning av varsamhetsbestämmelserna i PBL eller liknande.⁵⁶

Holmström som är en verksam antikvarie menar att dokumentvärde, upplevelsevärde och bruksvärde bör åtskiljas och användas som kategorier eller verktyg för att identifiera objekt. Som stöd för dessa övergripande eller objektiva kategorier bör olika underkategorier upprättas som stöd för de förstnämnda, enligt Holmström. Vid gradering av de objektiva kategorierna bör dokumentvärdet värderas högre då upplevelse- och bruksvärdet kan vara mer förgängliga och därmed minska sin rättfärdighet en längre tid framöver.⁵⁷ Å andra sidan kopplar Holmström inte kategorierna till vilka intentioner som finns med bevarandet, alltså vilken typ av vård eller skydd det ska ha. Däremot finns en tanke om ett långsiktigt bevarande vilket byggnadsminnet och många andra skydd tjänar till. Det finns en risk med alltför många indelningsgrupper då byggnadernas unika egenskaper kan försvinna eller verka obegripliga för nästa generationer, som inte har samma utgångsläge för att bedöma de kulturhistoriska värdena. Dokumentvärdet som mer betydelsefullt för ett större rättfärdigande längre fram i tiden kan ifrågasättas då en byggnads största värden kvalar in under de andra kategorierna, byggnaden i fråga kan därav få en annan betydelse. Unnerbäckers modell är avsedd att verka som ett stöd vid ett urval, det är alltså inte meningen att man skall tillämpa hela modellen som sådan. Idag har vi olika bevarandeinstrument för att skydda bebyggelse och dessa tjänar för olika syften. Byggnadsminnet är ett bevarandeinstrument som används för att säkerställa ett starkt och långsiktigt skydd av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Byggnadsminnena i varje län skall idag verka för att representera hela länets historia, därmed kan det vara svårt att ange en av huvudgrupperna eller några av kriterierna som utgångspunkt vid urvalet av byggnadsminnen. Emanuelsson menar att man idag använder delar av Unnerbäckers modell

⁵⁵ ibid s. 24

⁵⁶ ibid s. 12

⁵⁷ Holmström, S. (1997) s.55

som stöd vid urvalet av byggnadsminnen.⁵⁸ Unnerbäckers modell är kulturmiljövårdens svar på definitionen av vad kulturhistoriskt värde är. Det kan alltså betraktas som samtidens kunskap och syn på kulturhistoriskt värde. Lena Emanuelsson anser att varje byggnadsminne måste betraktas utifrån sin samtid för att dess innebörd och försvarbarhet som byggnadsminne skall kunna begripas.⁵⁹ Vid otydliga beslutshandlingar hos äldre byggnadsminnen kan det finnas en risk att dess samtida återspeglings av sitt samhälle inte går att tyda. Ett sådant byggnadsminne kan verka ha ett oberättigat lagskydd p.g.a. att endast vår syn på kulturhistoriskt värde går att applicera. Byggnadsminnen av ett sådant slag kan verka besitta ett oberättigat lagskydd utifrån vår syn, men kan i själva verket fortfarande besitta stora kulturhistoriska värden bara det att vi inte har tillräcklig kunskap om det.

Det kulturhistoriska värdet har sedan lång tid tillbaka varit ett viktigt verktyg för bevarandefrågor inom kulturmiljövården. Tillämpningen av det har förändrats med tiden, ett ökat antal värden som tillskrivs objekt är en förändring som syftar till att få en bredare värdegrund vid bedömning av objekt. Kunskapsfältet inom kulturmiljösektorn har vidgats och vid ett urval ställs krav på kunskap om sociala, ekonomiska och politiska processer och funktioner i samhället.⁶⁰ De processer som formar kulturarvet har olika syften, dessa kan vara politiska, ekonomiska eller sociala syften. Dessa drar nytta av kulturarvet för olika ändamål. Det politiska syftet tjänar t.ex. till att uppnå en identitet eller understödja en politisk samhörighet, det ekonomiska syftet kan syfta till att skapa en större turistattraktion för att locka ekonomiska intressenter, det sociala syftet kan omfatta hela samhällets kulturyttringar.⁶¹ Byggnader har idag fler värden och ingår i större sammanhang i samhället vilket skulle kunna innebära att fler byggnader anses ha stora kulturhistoriska värden och väl berättigade ett lagskydd som byggnadsminne. Utifrån detta är frågan om förutsättningarna skulle vara större att byggnadsminnesförklara fler byggnader idag. Får lagskyddet en minskad betydelse ju fler byggnader som byggnadsminnesförklaras? Skulle detta kunna innebära att de befintliga byggnadsminnena försakats och inte får en lika bra uppföljning och vård? Emanuelsson menar dock att inte alltför många nya byggnadsminnen bör tillkomma eftersom vi då går miste om dess exklusivitet. Hon poängterar även vikten av ett skydd på kommunal nivå, vid alltför många byggnadsminnen så finns en risk att de inte når ner på kommunal nivå.⁶²

Ett objekt kan ha både tidlösa och unika värden beroende på vem som bedömer det. Den subjektiva tolkningen finns alltid med vid bedömningen av ett objekts kulturhistoriska värde. I de flesta fall blir kulturvärdet socialt konstruerat och omstritt. Kulturhistoriska värden skapas, omvärderas och försvinner.⁶³ Olika byggnadskategorier som förklaras som synnerligen märkliga under en period kan värderas annorlunda vid en annan. Karakteriseringen av kulturhistoriska värdefulla objekt förändras kontinuerligt vilket innebär att ett objekt som byggnadsminne kan vara motiverat vid en tidpunkt, medan samma objekt kan vara omotiverat denna förklaring vid en senare period.⁶⁴ Detta innebär att många befintliga byggnadsminnen som tillkommit under en annan period kan värderas annorlunda idag och kan även uppfattas besitta ett omotiverat lagskydd som byggnadsminne idag. Det avsedda kulturhistoriska värdet kan även av olika orsaker ha försvunnit, t.ex. att byggnaden kan ha förvanskats vid renovering eller dylikt, i dessa fall kan sådana byggnadsminnen tyckas vara

⁵⁸ Länsstyrelsen, intervju, 2009-09-17

⁵⁹ ibid

⁶⁰ Holmström, S (1997) s.54-55

⁶¹ Grundberg, J. (1999) s. 40

⁶² Länsstyrelsen, intervju, 2009-09-17

⁶³ Grundberg, J. (1999) s. 27-28

⁶⁴ Jansson, S. (1974) s. 50

nödvändiga att upphävas för att lagskyddets betydelse inte skall urholkas. Problemet är att vi i de flesta fall inte kan vara säkra på vilka orsaker som ligger till grund för ett till synes sjunkande värde. Vid en omvärdering av byggnadsminnen är det värderingar som ställs mot varandra, vilket kan vara svårt då vi kanske inte har kunskap om vilka de ursprungliga värderingarna var. Byggnadsminnen som skall besitta ett starkt och långsiktigt skydd tjänar till att bibehålla skyddet så långt det går, att säkerställa ett bevarande. Det kan vara oklart om orsaken är förändrade värderingar eller om vi tolkar dessa byggnadsminnen på ett annat sätt. Därmed skulle det vara oberättigat att upphäva eller ändra skyddsföreskrifterna för sådana byggnadsminnen. Eftersom det kan vara fråga om samtidens värderingar som ställs mot tidigare generationers värderingar är det betydligt svårare att komma fram till ett entydigt svar om huruvida sådana byggnadsminnen är försvarbara över tid.

3.5 Urvalsgrunder

För att kunna utse byggnader till byggnadsminnen måste man göra ett urval av kulturarvet eftersom det inte går att utse alla värdefulla byggnader till byggnadsminne. Urvalet innebär att man gallrar ut den bebyggelse som har störst kulturhistoriskt värde. Följande generella aspekter bör tas hänsyn till vid urvalet. Byggnader och dess miljöer skall så långt det är möjligt bevaras intakta. Hanteringen av bebyggelse som har ett kulturhistoriskt värde skall grundas på en helhetssyn, avseende på yttre och inre egenskaper. Hela samhällets historia skall avspeglats i den bevarandeambition som finns, alla generationers arbete skall avspeglas i miljön, detta skall öppna upp för en ökad förståelse samt ett mer mångkulturellt samhälle. Miljövärde skall beaktas, då ett objekt ingår i ett område som besitter ett stort miljövärde. I sin helhet skall objektet ha möjlighet att byggnadsminnesförklaras p.g.a. värdet som skapas genom miljön. Byggnader i oförändrat skick uppförda före 1900 skall bevaras i ett autentiskt skick. Byggnader och miljöer från medeltiden och renässansen skall dokumenteras och bevaras, oavsett i vilket skick de är i. Byggnader uppförda efter år 1900 skall ha ett preciserat kulturhistoriskt värde för att bevaras. Kulturhistoriskt värdefulla miljöer som omger ett objekt skall ha stor inverkan i det urval som ska göras, det miljöskapande värdet skall som ett ensamt kriterium kunna ligga till grund för en byggnadsminnesförklaring.⁶⁵ Även varje regional målsättning måste beaktas vid det urval man gör. Då en särskild kategori inbegrips av ett flertal objekt skall dess orördhet värderas högre.⁶⁶

Ett värde som skall fastställas för en verksamhet bör underbyggas av upprättandet av kriterier över vilka olika typer av värden som finns. Kriterierna upprättas genom identifiering och urval av olika värden. När kriterierna upprättats är det viktigt att utföra en sammanlagd bedömning av dem för att verksamhetens värde skall bedömas på ett lämpligt sätt.⁶⁷ Kriterier över hur urvalet skall genomföras förändras över tid vilket kan förklaras av att verksamhetens målsättning förändras med tiden. Det finns ett stort antal möjliga kriterier som kan användas i urvalet av byggnadsminnen. ”Bebyggelsekategori, ålderskategori, byggnadsminnets omfattning och geografisk lokalisering utgör de kriterier som mest frekvent använts anges i undersökta nationella och regionala måldokument”⁶⁸ Enligt kulturmiljövårdens målsättning bör det finnas en spridning av byggnadsminnen i olika bebyggelsekategorier samt en skillnad i representationen av olika tidsperioder. Kulturmiljövården har även som mål att vid en byggnadsminnesförklaring ta hänsyn till byggnadens interiör, exteriör samt den omgivande miljön. Urvalskriteriet för geografiska lokaliseringen av byggnadsminnen innebär att

⁶⁵ Unnerbeck, A. (2002) s. 14

⁶⁶ Thornberg Knutsson, A. (2007) s. 85

⁶⁷ Vedung, E. (1998) s. 193

⁶⁸ Thornberg Knutsson, A. (2007)

byggnadsminnena skall finnas på flera olika platser i landet, i såväl städer som på landsbygden, och är ytterligare ett viktigt urvalskriterium inom kulturmiljövården⁶⁹

4. Byggnadsminnen i Västra Götaland

4.1 Allmänt om byggnadsminnen i Västra Götaland

I Västra Götaland finns idag runt 225 byggnadsminnen. Dessa utgörs inte endast av enskilda byggnader utan även av miljöer. Den främsta typen av dessa byggnadsminnen är påkostade bostäder i stadsmiljö som har en borgerlig prägel. Därefter utgör slott och herrgårdar, bebyggelse avsedd för handel, rättsväsen samt tjänstebostäder som de mest dominerande kategorierna av byggnadsminnen i länet. Byggnadsminnen från 1700- och 1800-talen dominerar. Att denna typ av kategori och ålder dominerar har sin förklaring i att de är ovanliga och därigenom ”synnerligen märkliga” i relation till bebyggelsen i sin helhet. Den dominerande kategorin byggnadsminnen representerar endast historien från en grupp människor i samhället, de välbärgade, medan historien från de mindre bemedlade är underrepresenterat. Detta kan i sin tur förklaras av att den sistnämnda kategorin inte betraktas som synnerligen märklig då den karakteriseras som vanlig. Västra Götaland präglas av olika typer av landskap, kust-, odlings- och skogslandskap. De byggnadsminnen som gör sig gällande i Västra Götaland omfattas till viss del av dessa olika landskapstyper, bl.a. bebyggelse som representerar sjöfarten, jordbruket samt tillverkningsindustrin. Trots detta saknas en del bebyggelsekategorier för att hela länets historia skall vara representerat. De byggnadskategorier som är underrepresenterade som byggnadsminnen i Västra Götaland är offentliga byggnader från 1900-talet, modernismens bebyggelse, fritidskulturens byggnader samt miljöer som kännetecknats av kvinnor.⁷⁰ Målet är att få en så jämn spridning av olika byggnadskategorier i länet. De byggnadskategorier som är överrepresenterade, som i Västra Götaland är högre ståndsbbyggelsen, finns det ett stopp på vad det gäller tillkomsten av nya. Idag arbetar Länsstyrelsen tematiskt för att ta fasta på den senare historiens kulturarv, men det finns inga ekonomiska medel för ett kunskapsunderlag till detta. Det yngsta byggnadsminnet i länet är från 1937.⁷¹ Mycket av den yngre historien saknas hos de befintliga byggnadsminnena. Svårigheter att förhålla sig till denna uppstår men tematiska satsningar har gjorts i länet för att lyfta fram den som en viktig del i kulturarvet.

I bebyggelseregistret delas byggnadsminnena in i olika bebyggelsekategorier för att skapa en översyn över vilka olika kategorier som finns samt vilka som saknas. Den funktion eller det ändamål byggnadsminnet avsågs för då den byggdes eller den utformning som senare kommit att prägla byggnaden styr vilken kategori byggnaden delas in i. RAÄ har olika förvalslistor vid valet av kategori. Kategorierna är anslutna till större huvudgrupper för att skapa en större överblick över beståndet. Det finns 500 anläggningskategorier och 23 huvudgrupper i bebyggelseregistret. Anläggningskategorierna visar de vanligaste kategorierna samt en bredd i byggnadsminnesbeståndets sammansättning, men ger ingen helhetsbild. Huvudgrupperna ger däremot en sådan helhetsbild.⁷²

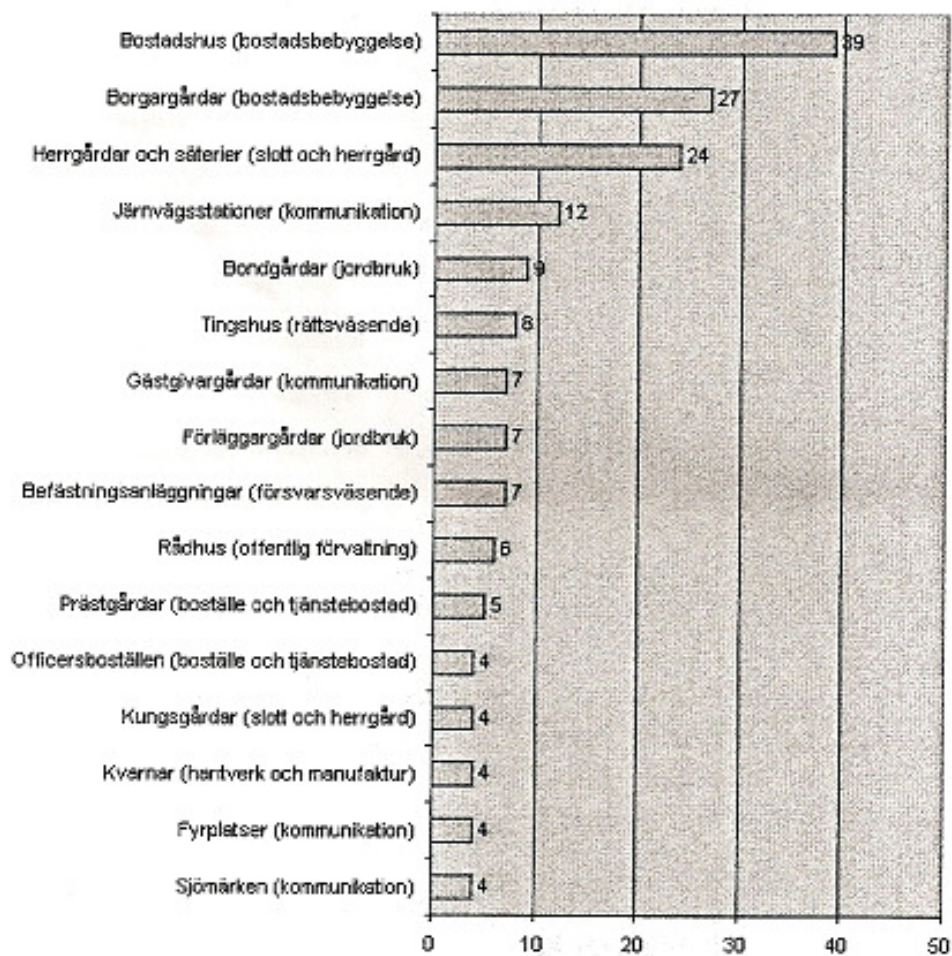
⁶⁹ Thornberg Knutsson, A. (2007) s. 86

⁷⁰ Länsstyrelsen (2008 a)

⁷¹ Länsstyrelsen, intervju, 2009-09-17

⁷² Länsstyrelsen (2008 b)

Antal per anläggningskategori (huvudgrupp inom parentes)

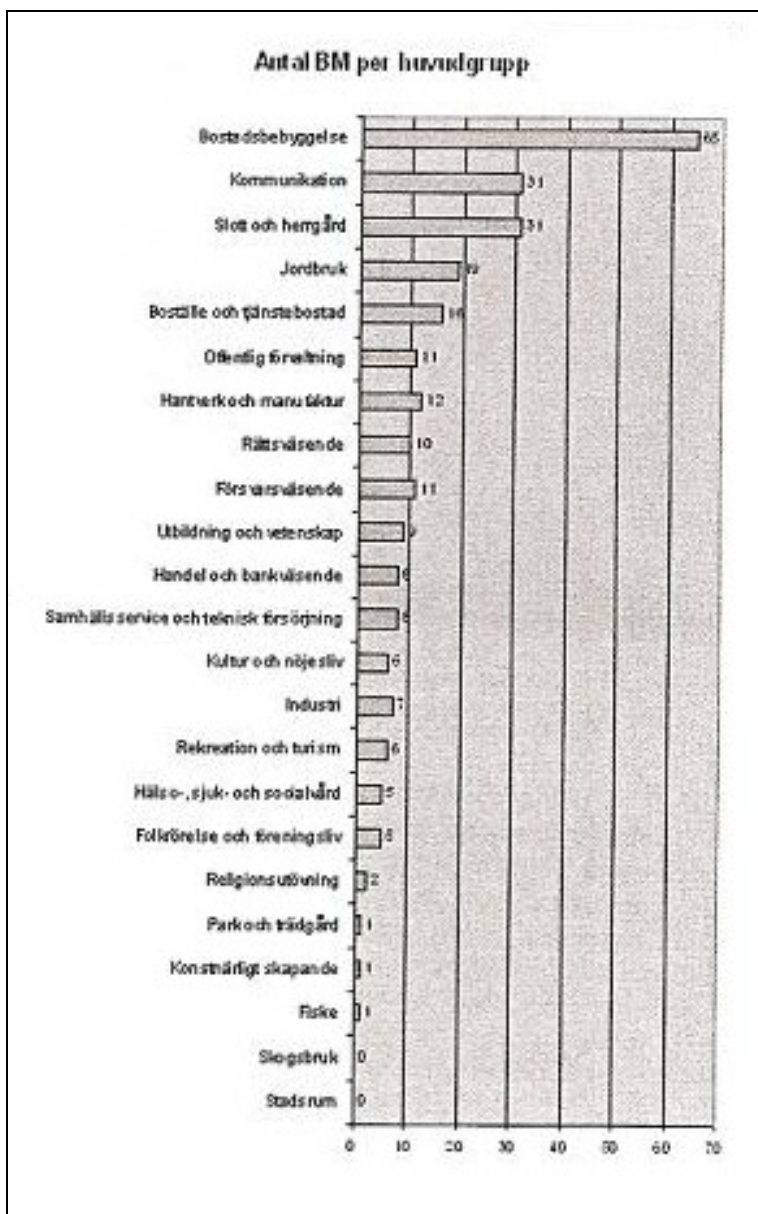

Ill 1: Antalet byggnadsminnen under varje anläggningskategori i Västra Götaland. Diagram: Länsstyrelsen (2008 b) s. 19

Det finns 112 anläggningskategorier över de 250 byggnadsminnena i Västra Götalands län. Diagrammet ovan illustrerar sexton kategorier som utgör de mest välrepresenterade av kategorierna. Den ojämna fördelningen av byggnadsmannesbeståndet, med en

överrepresentation av antal byggnadsminnen under ett fåtal anläggningskategorier samt ett fåtal byggnadsminnen under ett betydligt större antal anläggningskategorier visar sig i diagrammet.⁷³

I diagrammet nedan får vi en bild av fördelningen av de huvudgrupper som dominerar i länet, för att få en uppfattning om vilka delar som är representerade av bebyggelsen. Fördelningen mellan dessa huvudgrupper är väldigt ojämn, cirka hälften av byggnadsminnesbeståndet är fördelade på de tre översta grupperna i diagrammet.⁷⁴

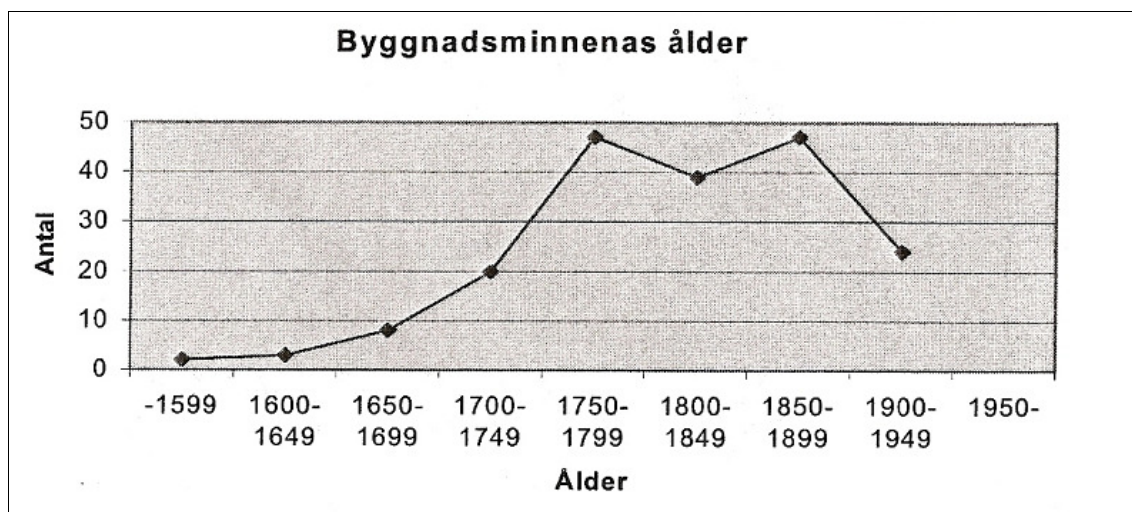
Ill 2 Samtliga byggnadsminnen i Västra Götaland som delats in i 23 huvudgrupper som anläggningskategorier.

Diagram: Länsstyrelsen (2008 b) s. 21

⁷³ Länsstyrelsen (2008b) s. 19

⁷⁴ Länsstyrelsen (2008b) s. 21

Byggnadsminnena i Västra Götaland utgörs främst av byggnader från mitten av 1700-talet till slutet av 1800-talet. Byggnader från 1900-talet är underrepresenterade bland länets byggnadsminnen, i synnerhet efterkrigstidens bebyggelse som saknas. I diagrammet nedan blir detta uppenbart genom en illustration av antalet byggnadsminnen som är överrepresenterade under en viss period.⁷⁵

Ill 3: Antal byggnadsminnen i Västra Götaland av olika ålder.

Diagram: Länsstyrelsen (2008 b) s. 24

Även antalet byggnadsminnen i kommunerna är ojämnt fördelade i hela länet. Koncentrationen av ett större antal byggnadsminnen hos ett fåtal kommuner tyder på en ojämn fördelning av byggnadsminnen över hela länet. I Göteborg finns en fjärdedel av Västra Götalands befintliga byggnadsminnen.⁷⁶

4.2 Hantering av byggnadsminnen i länet

Hantering av byggnadsminnen skiljer sig åt i landets olika län, men jag har valt att lyfta fram Västra Götaland som ett exempel på hur det kan se ut i ett av länen. Ingen byggnadsminnesförklaring utfärdas såvida fastighetsägaren inte är medgörlig, detta eftersom man i länet strävar efter en bra förvaltning av dem. I en del fall finns det byggnadsminnen som är självklara som byggnadsminnen men som inte blir det p.g.a. att fastighetsägaren inte är positiv till det. Byggnadsminnena skall vara representativa för länet vilket inte var fallet före 1976 då Länsstyrelsen fick beslutanderätten om byggnadsminnen, dessförinnan hade byggnadsminnena ett egenvärde och endast koncentrerade till huskroppen. Bevarandefrågan blev därefter en större del av samhällsplaneringen vilket hänger samman med införandet av andra skyddsinstrument som PBL, dessförinnan fanns endast Byggnadsminnet som ett bevarandeinstrument. För att uppnå en bra förvaltning bör arbetet genomföras på lokal nivå.⁷⁷

Enligt det miljömål som avser ”god bebyggd miljö” delmål 2 skall ”Bebyggelsens kulturhistoriska värden skall senast år 2010 vara identifierade och ha en långsiktigt hållbar

⁷⁵ Länsstyrelsen (2008b) s. 24

⁷⁶ ibid

⁷⁷ Länsstyrelsen, intervju, 2009-09-17

förvaltning.”⁷⁸ Ett underhåll som är underbyggt av varsamhet och långsiktighet blir mer hållbart och i förlängningen mindre kostsamt då stora satsningar inte behöver utföras vid ett fördärvat objekt.⁷⁹ Länsstyrelsen skall bedriva tillsyn av byggnadsminnen i länet. En tillsynsplan över byggnadsminnen verkställdes 2003 av kulturmiljöenheten. Syftet var att byggnadsminnena i länet skulle följas upp, dokumenteras samt sprida information om regelverket och om byggnadsminnenas värden. En förteckning över byggnadsminnena var avsedd att upprättas.⁸⁰ Länsstyrelsen bär även ett ansvar för att byggnadsminnena blir mer tillgängliga. För att tillgodose detta behov pågår en digitalisering av de befintliga byggnadsminnena i Västra Götaland, byggnadsminnena uppdateras och förs in i bebyggelseregistret. På sikt skall alla byggnadsminnen kunna nås via Länsstyrelsens nya digitala system GISVG. Att alla byggnadsminnen i länet undersöks syftar även till att bistå en bättre kunskapsuppbyggnad för att kunna kartlägga vilka byggnadskategorier som saknas hos byggnadsminnesbeståndet. Detta är viktigt för att hela länets breda historia skall skildras genom byggnadsminnesbeståndet. Detta förenklar även urvalet av blivande byggnadsminnen.⁸¹ GISVG är även ett sätt för allmänheten att kunna ta del av länets byggnadsminnen och även hålla sig uppdaterade. Detta kan i sin tur eventuellt leda till en behändigare kunskapsspridning och större engagemang hos allmänheten. På ett sätt skulle detta även kunna medföra en bättre kontinuitet och att historien inte glöms bort. När vi ifrågasätter tidigare beslut utgår vi till stor del från våra kunskaper och referensramar vilket innebär att en subjektiv tolkning uppstår. Denna subjektiva tolkning är inte en allmängiltig eller beständig utan förändras på olika sätt. Trots att de kulturhistoriska värdena av olika anledningar kanske i vissa fall inte går att urskilja hos ett byggnadsminne så kan de ändå finnas där. Ett ökat medborgarinflytande kan skapa en större förståelse för vilka fler värden som finns. Idag har alla rätt att väcka fråga vilket är en tillgång för ett ökat medborgarinflytandet.

⁷⁸ Miljomal (2009)

⁷⁹ Länsstyrelsen (2008 c)

⁸⁰ Länsstyrelsen (2006) s. 21

⁸¹ Länsstyrelsen (2008 c)

5. Förändrade processer

5.1 Förändringar inom kulturmiljövården

En förklaring till att byggandsminnen idag kan besitta ett till synes oberättigat lagskydd kan hänga samman med de förändringar som skett i stort i samhället under de senaste 40 åren, och som har påverkat kulturmiljövårdens arbetssätt och mål. Förutsättningarna för att byggnadsminnesförklara och förhållningssättet till de befintliga byggnadsminnena kan i och med denna utveckling också ha förändrats. Förhållningssättet till byggnadsminnen förändras över tid eftersom värderingen av byggnadsminnen förändras över tid. Värderingen av bebyggelse är själva utgångspunkten för att motivera en byggnadsminnesförklaring. Det förändrade förhållningssättet till byggnadsminnen hänger även samman med olika faktorer i samhällsutvecklingen som påverkat villkoren att skydda bebyggelse. Det har tillkommit fler bevarandeinstrument som skapat större förutsättningar att skydda en större del av vårt kulturarv. Dessa verkar för olika syften och på olika nivåer.

Byggnadsminneslagen från 1960 kunde endast skydda enskilda byggnader som definierades som synnerligen märkliga. Enligt denna lag skulle byggnadsminnet spegla föregående periods byggnadsskick eller förmedla viktiga historiska händelser samt uppfylla ett säreget eller synnerligen märkligt kriterium. Under denna period var begreppet svårt att förhålla sig till eftersom det inte gav någon konkret riktlinje, utan var väldigt allmänt hållet.⁸² Begreppet synnerligen märklig finns fortfarande kvar som ett kriterium för att en byggnad skall komma ifråga som byggnadsminne. Idag använder man begreppet synnerligen märklig i kulturminneslagen men begreppet är fortfarande svårt att förhålla sig till. Idag skall en byggnad som bedöms som synnerligen märklig kunna byggnadsminnesförklaras genom att det har ett högt kulturhistoriskt värde. Definitionen av det kulturhistoriska värdet förändras över tid. Idag tillskriver kulturmiljövården alltfler värden på kulturarvet. Ett system med olika kriterier och kategorier blev nödvändigt att använda sig av för att betona värdena. Cronqvist menar att synen på historia förändrades under 1960- 70-talet.⁸³ Begreppet började vid denna tid få en ny innebörd och omfattade nu ett bredare spektrum som kunde återfinnas överallt, oavsett skick eller prestige hos objekten. Därmed blev historia mer angeläget för alla typer av människor, även de mindre bemedlade som inte varit en del i den tidigare historieskrivningen på samma sätt. Kulturmiljövårdens funktion förändrades i och med denna utveckling, nu betraktades deras arbete inte längre som något specialintresse som inte berör samhällsmedborgarna.⁸⁴ Under denna period uppstod begrepp som socialhistoria och samhällshistoria där olika samhällsgruppers relation till varandra undersöktes. Under 1970-talet började man förhålla sig till den yngre historien och satte ett högre värde på den. Historieskrivningen utfördes genom ett tvärvetenskapligt arbete där flera olika professioner ofta samarbetade.⁸⁵

Kring 1970-talet var det endast möjligt att skydda enskilda byggnader som byggnadsminnen. I de fall då den omgivande miljön påverkade byggnadsminnets kulturhistoriska värden kunde även miljön omfattas av skyddsbestämmelserna.⁸⁶ Det fanns alltså en strävan efter att skydda hela miljöer av kulturhistoriskt värde. Idag har vi möjlighet att skydda miljöer genom att byggnadsminnesförklara dem eller skydda dem genom planbestämmelser. Kulturmiljövården har alltså idag större möjligheter att skydda hela miljöer av stort kulturhistoriskt värde, inte

⁸² SOU (1973) s. 32

⁸³ Cronqvist, J (2007) s. 25

⁸⁴ ibid

⁸⁵ ibid s. 24

⁸⁶ SOU (1973) s. 32

enbart enskilda byggnader. Ambitionen var att välja ut större kulturhistoriskt värdefulla områden för att framhäva olika byggnadskategorier eller en samling av samma byggnadskategorier, som var typiska för platsen, och som skulle spegla en viss plats karaktär för ett allmänt intresse. Dessa områden skulle därigenom skildra något om samhället de växt fram i.⁸⁷ Tankegången var att dessa miljöer skulle återge en samlad bild från en viss utveckling eller epok.⁸⁸ Kulturmiljövården lade allt större engagemang på miljöfrågorna.⁸⁹ Genom att lyfta fram miljövård inom kulturvården skulle det vara mer angeläget att hushålla med kulturresurserna.⁹⁰ Deras beröringspunkter kan skapa goda förutsättningar för gemensamma aktionsprogram för att uppnå båda verksamheternas målsättning.⁹¹

Under 1970-talet kom kulturmiljövården att allt mer integreras i samhällsplaneringen. Som ovan nämnts började synen på kulturhistoriskt värde förändras under denna period. Ambitionen var att skydda större områden samt att tillskriva kulturarvet fler värden. Nu kom även allmänheten att få en större plats inom det kulturvårdande fältet, kulturarvet skulle spegla allas historia, inte endast ett skikt. Dessa faktorer resulterade i att kulturmiljövården skapade ett större behov av att integreras i samhällsplaneringen, då fler aspekter observeras. Att kulturmiljövården blev av större betydelse för samhällsplaneringen hänger troligtvis även samman med att samhället i övrigt blev allt mer benägen att planera i större utsträckning än tidigare. Cronqvist menar att den förändring som skedde under 1970-talet, med den snabba samhällsutvecklingen bidrog till en ökad strävan efter att planera. Kommunerna fick en allt större arbetsbörda genom den översiktliga planeringen enligt staten som ansåg att en fysisk riksplanering var nödvändig. Statens planverk bildades 1966 och ansvarade för planeringsfrågor på central nivå. Detta skulle motverka konflikter om markanvändning och spara på resurserna.⁹² Den fysiska riksplaneringen skapade goda förutsättningar för ett ökat integrerande av kulturmiljövården i samhällsplaneringen, men visar därigenom även på några brister inom kulturmiljövårdssektorn. En översikt saknas inom många områden för planeringarna. Kunskaper som relationen mellan olika kulturminnen, dess förankring samt hur de hörde samman med kulturlandskapet saknades till stor del.⁹³ Det fanns även ett behov av ett större samarbete med naturvården och en bredare kunskap om allmän bebyggelse.⁹⁴ Janson menar att kulturmiljövård, kring 1970, inte inbegreps av både bevarande och förnyelse som det borde. Därmed blev det svårare för kulturvården att vara aktiv i samhällsbildningen.⁹⁵ De skydd som kulturarvet kan få idag kan även föra med sig vissa problem. Idag uppmuntras förvaltning och hållbar utveckling snarare än om ett statiskt skydd av kulturarvet. Byggnadsminnen skall ha ett starkt skydd och bibehålla de egenskaper som definierar de kulturhistoriska värdena samtidigt som de skall användas för att hållas levande. Det är alltså viktigt att byggnadsminnet bevaras intakt så långt det är möjligt så att det kan leva så länge som möjligt.

5.2 Bevarandeinstrument

Tiden innan 1970 fanns det betydligt färre bevarandeinstrument mot vad det finns idag. Idag har vi fått fler bevarandeinstrument i den fysiska planeringen, förmodligen som en följd av att kulturarvet omfattas av större områden och att planeringen i sig fått ett större

⁸⁷ Janson, S (1974) s. 34

⁸⁸ SOU 1971: 75 s. 177

⁸⁹ SOU 1972:45 s. 79

⁹⁰ Janson, S (1974) s. 42

⁹¹ SOU 1972:45 s. 83

⁹² Cronqvist, J (2007) s. 32

⁹³ Janson, S (1974) s. 134, 135

⁹⁴ ibid s. 136

⁹⁵ ibid s. 174

genomslag. Detta är ett sätt för samhället att hantera kulturarvsbeståndet, det finns en skillnad mellan mål och medel för de olika bevarandeinstrumenten. Exempel på bevarandeinstrument som vi har i Sverige är riksintressen, byggnadsminnen och kulturresevat. Riksintressen och byggnadsminnen har båda ett starkt skydd som skall spegla det representativa. Hanteringen av byggnadsminnen är mer restriktiv än den hantering som gäller för riksintressen. Kulturresevatena har till syfte att konservera ~~ett~~ en särskild epok i ett speciellt område.⁹⁶ Riksintresseområden och byggnadsminnen baseras på samma urvalsprinciper. Men eftersom riksintresseområden omfattas av större områden med fler aspekter att ta hänsyn till, såsom markanvändningsbehov och nationella intressen, måste bevarandet av dessa ses ur ett bredare perspektiv.⁹⁷ Riksintressen är en nationell angelägenhet som kommunerna skall visa hänsyn till i planeringen. Riksintressen och kulturresevat regleras genom Miljöbalken (MB). Avsikten är att bedriva en hållbar samhällsutveckling och ett beaktande av miljöns resurser.⁹⁸

Det är statliga myndigheter, kommuner, museer och ägare till fastigheter bär alla ansvaret för en bra vård av den byggda kulturmiljön. I samband med att plan- och bygglagen (PBL), instiftades 1987 kom kommunerna att få större möjligheter att skydda hela kulturmiljön genom särskilda regler. Med hjälp av lagstiftningen var det nu möjligt att vid lovprövning och planering skydda de kulturhistoriska värdena. Det är främst 3 kap 1§ som reglerar hänsynskrav-, 3 kap 10§ som reglerar varsamhetskrav- samt 3 kap 12§ som reglerar förvanskningförbud av kulturhistorisk värdefull bebyggelse. I de fall där byggnadsminnen inte riktigt uppfyller kriterierna för en byggnadsminnesförklaring men ändå har ett stort kulturhistoriskt värde kan man skydda detta genom 3 kap 12§. Staten har även möjlighet att sätta sig emot kommunala markanvändningsbeslut som gör anspråk på en viss typ av kulturmiljö. Det är dock länsstyrelsen och riksantikvarieämbetet som bär det huvudsakliga ansvaret för bevarandet av kulturarvet.⁹⁹ PBL tillämpas i de planer som görs över områden i kommunerna då lovprövning sker. Skyddet i en detaljplan tillämpas dock endast vid exploatering av mark inte i ett bevarandesyfte.¹⁰⁰ Byggnadsminnen utgör ett starkare skydd än dessa skyddsföreskrifter som används i planer gör. Detta skulle kunna hänga samman med att alltför många nya byggnadsminnen inte bör tillkomma eftersom ett byggnadsminne företräder ett bevarandesyfte och kvalitet. All bebyggelse med ett lagskydd har trots allt skyddats av en anledning att det skall finnas en viktig framtida funktion för den. Dess försvarbarhet bör därmed ses i relation till sin samtid. Byggnadsminnen som representeras av ett starkt och långsiktigt skydd, genom tillkomsten av dessa andra skyddsinstrument är det möjligt att byggnadsminnesförklara ett färre antal byggnadsminnen och på detta sätt uppgradera byggnadsminnets funktion.

Reglerna för byggnadsminnesskyddet kring 1970 skilde sig åt mellan de två olika ägarformerna –statliga respektive kommunala eller privata- vilket enligt sakkunniga ansågs vara ett problem då reglerna ansågs splittrade och svåra att tillämpa. Enligt betänkandet Kulturminnesvård från 1972 eftersträvade man enhetlighet av regleringen för båda kategorierna byggnadsminnen.¹⁰¹ I samband med att PBL infördes 1987 kom kommunerna att få ett förstärkt planmonopol där statens inflytande begränsades.¹⁰²

⁹⁶ Cronqvist, J (2007) s. 80

⁹⁷ ibid s. 49

⁹⁸ ibid s. 48

⁹⁹ Adlerscreutz, T (2001) s. 217

¹⁰⁰ Länsstyrelsen, intervju (2009-09-17)

¹⁰¹ SOU 1972:45 s. 138, 139

¹⁰² Grundberg, J (1999) s. 88

Kritik hade riktats till många av de kulturresevat som fanns under 1970-talet, de hade många gånger fått en helt annan funktion än vad de var avsedda för och verkade som under en lång tid. Resultatet blev en upprustning av områdena och nya köpkraftiga människor som därmed skapade en social uppgradering av områdena. Samtidigt menar Janson att detta många gånger varit nödvändigt då dessa miljöer varit så förslummade och bristfälliga att sådana åtgärder för upprustning behövts för att kunna bevara dessa områden.¹⁰³ Idag är social uppgradering av en äldre miljö relativt vanlig och kallas för gentrifiering. Många gånger kan detta bidra till att mycket av den ursprungliga karaktären och sammanhanget försvinner. Att förvanska hela miljöer av sådan karaktär genom en totalupprustning kan bidra till att mycket av värdena försvinner. Å andra sidan är underhåll av bebyggelse viktigt för att de skall kunna brukas och finnas kvar. Enligt Sanering III- utredningen år 1973 kunde statliga bostadslån erhållas såvida lånet för ombyggnaden stod i paritet med låneunderlaget. Det var länsbostadsnämnden som godkände kostnaderna för ombyggnad som blev till ett låneunderlag. Kostnaden fick inte vara högre än det ombyggda husets värde. Låneunderlaget kunde dock höjas för kulturhistorisk märkliga byggnader förutsatt att Kungl. Maj:t. beviljade det.¹⁰⁴ De byggnadsvårdsmedel som delades ut för byggnadsminnen resulterade i att byggnader rustades upp, i vissa fall i sådan stor utsträckning att kulturmiljövården idag kan ifrågasätta huruvida de kulturhistoriska värdena finns kvar hos dem.¹⁰⁵ Detta kan vara en förklaring till att byggnadsminnen kan tyckas ha förlorat stora värden. Å andra sidan beror det på vilka typer av värden byggnaden avsågs representera.

5.3 Urvalsstrategier

Urvalet är en central fråga vid en byggnadsminnesförklaring, som måste utföras för att karakterisera de kulturhistoriska värdena. Idag tillskriver kulturmiljövården fler värden och kulturarvet omfattar allt vi uppfattar i vår miljö. Det är alltså omöjligt att skydda hela vårt kulturarv, därför måste ett urval av de mest betydelsefulla delarna göras. Uppfattningen om hur urvalet skall utföras skiljer sig åt mellan olika län i Sverige beroende på dess olika geografiska och lokala förutsättningar samt vilken kunskapsnivå som finns i länet. Det finns ett antal kriterier att utgå ifrån vid bedömning av byggnader som sakkunniga använder sig av för att därefter kunna sovra ut de byggnader som anses vara synnerligen märkliga. Här kommer jag att ta upp hur urvalsprocessens utveckling yttrat sig från tiden kring 1970-talet fram till idag.

I Sanering III-utredningen från 1973 diskuteras begreppet kulturhistoriskt värde, här får vi ingen tydlig förklaring till definitionens innebörd då det betraktas som svårt att urskilja ett entydigt svar på detta. Detta p.g.a. att kulturarvet består av varierande slag och av olika lokala och regionala egenskaper som skiljer sig åt. Å andra sidan skall man enligt utredningen kunna framställa generella urvalsmetoder baserade på hela miljöer samt viktiga händelser i ett områdes historia. Allmänt definieras det kulturhistoriska värdet som ett värde som går att tyda av samhällsmedborgarna exkluderat objektets nyttovärde. Värderingen av kulturhistoriskt värdefulla objekt ansågs ha två delar, en objektiv och subjektiv del. Den objektiva delen är baserad på fakta om objektet medan den subjektiva delen utgår från de referensramar, vinklingar samt vilka intressen den som bedömer objektet har.¹⁰⁶ En del remissinstanser vände sig emot en sådan subjektiv bedömning och önskade en tydligare definition av kulturhistoriskt värde. Problemet är att enligt den luddigt formulerade förklaringen till begreppets innebörd medför att i princip alla byggnader uppfyller ett kulturhistoriskt värde. För att kunna göra ett

¹⁰³ Janson, S (1974) s. 148,149

¹⁰⁴ SOU (1973) s. 34

¹⁰⁵ Länsstyrelsen, intervju, 2009-03-04

¹⁰⁶ SOU (1979:17) s.121

objektivt urval är ett systematiskt inventeringsunderlag en förutsättning.¹⁰⁷ Det fanns brister i inventeringar som bedrevs i den fysiska planeringen under 1970-talet, de ansågs upprättade punktvis efter olika principer, utan en gemensam struktur eller samordning.¹⁰⁸ En bristande kunskap inom byggnadsverksamheten har blivit ett resultat av att material hos äldre bebyggelse ersatts av nytt och nya arbetsmetoder, samt reducerad utbildning inom äldre byggnadsteknik.¹⁰⁹ Detta innebär att vi fjärrar oss alltmer från den äldre historien, och byggnadsminnen av äldre ursprung kan vara svåra att förhålla sig till p.g.a. dessa kunskapsluckor. Detta kan vara en förklarlig orsak till att byggnadsminnen i vissa fall kan tyckas ha ett oberättigat lagskydd. Sådana byggnadsminnen kan alltså ha ett väl berättigat lagskydd, men som kulturmiljövården idag inte upplever p.g.a. att kunskapen om dem kan vara bristfällig.

I takt med att samhället förändras i allt snabbare takt förändras även synen på vad som är mest värdefullt att bevara. Detta eftersom nya värderingar idéer och stilideal uppstår med tiden. Hur vi betraktar äldre bebyggelse ändras därmed och de får en annan innebörd. Byggnadsminnen som tillkommit under en tid som speglats av andra synsätt och värderingar skulle kunna värderas annorlunda idag. Varje byggnadsminne skall ha ett starkt och långsiktigt skydd med ett motiv bakom byggnadsminnesförklaringen. Därmed så skulle ett byggnadsminne inte kunna hävas p.g.a. av förändrade värderingar. Ett objekt som kan tyckas besitta ett oberättigat lagskydd har en gång förklarats som byggnadsminne av en orsak med ett motiv, att det genom vissa egenskaper har ett högt kulturhistoriskt värde. Om lagskyddet för ett byggnadsminne ifrågasätts p.g.a. ändrade värderingar så förs resonemanget till vilka värderingar som har störst värde.

Samtidigt som kulturmiljövården har svårt att förhålla sig till den mycket gamla historien har de även svårt att förhålla sig till den yngre. I betänkandet Kulturhistorisk bebyggelse värd att vårda från 1979, hävdas att det berörda objektet bör ha uppnått en ålder som gör det möjligt att anlägga ett kulturhistoriskt tidsperspektiv.¹¹⁰ Det är alltså även svårt att förhålla sig till den yngre historien eftersom man inte, genom en viss distans, hunnit få ett historiskt underlag. Eftersom sakkunniga inom kulturmiljövården tagit del eller varit en del av den yngre historien är det även svårt att skapa ett historiskt perspektiv av den. Trots att det yngre kulturarvet definieras som kulturhistoriskt värdefullt under tiden kring 1980 poängteras det i propositionen från 1987 att nya byggnader inte kan definieras som kulturhistoriskt värdefulla då de är nya. I byggnadsminneslagen från 1960 anges att man skall bevara gången tids byggnadsskick, som ett byggnadsminne skall spegla. I propositionen från 1987 avfärdar man begreppet gången tid p.g.a. att uppfattas som att det stora värdet ligger i det ålderdomliga och missunnar den yngre historien.¹¹¹

Urvalet av kulturhistorisk värdefull bebyggelse kring 1970-talet var restriktiva och enligt Janson baserades på konventionella värderingar av byggnadsminnen och fornminnen. Detta resulterade i att de traditionella byggnaderna av högt kulturhistoriskt värde endast tillskrevs ett större område.¹¹² Planverket och RAÅ hade utarbetat ett redovisningsprogram som var enhetligt och generellt, trots detta kom redovisningarna att skilja sig åt mellan de olika länen.

¹⁰⁷ SOU (1979:17) s. 122

¹⁰⁸ SOU (1972: 45) s. 12

¹⁰⁹ ibid s. 13

¹¹⁰ SOU (1979:17) s. 122

¹¹¹ Kulturmiljövård 1987:88:104 s. 49

¹¹² Janson, S (1974) s. 80

Detta berodde på att länen hade olika kunskaper och dokumentationer.¹¹³ Bedömningen av objekt skall ske utifrån riks, regional- och lokal synpunkt.¹¹⁴ Idag eftersträvas fortfarande detta mål. För kunna tillgodose dessa aspekter vid ett urval krävs en översyn och ett verktyg att nå detta mål med. Idag saknas ett sådant verktyg. Unnerbäckens modell som är ett verktyg kulturmiljövården idag kan användas för att göra en bättre bedömning av byggnader och plocka fram de kulturhistoriska värdena hos dem. Problemet är att denna modell inte går att använda för att få en översiktlig planering. Modellens ”förstärkande motiv” är en av huvudgrupperna som pekar på de nationella, regionala och lokala egenskaperna samt representativitet och sällsynthet. Men detta förstärkande motiv borde inte vara en ”underkategori” vid bedömningen av den geografiska tillhörigheten av objekt. I synnerhet inte vid urvalet av byggnadsminnen då den regionala och lokala tillhörigheten, samt representativitet och sällsynthet har en stor betydelse för att uppnå en jämn spridning av olika typer av byggnadskategorier i landet. Med tanke på att antalet skyddsinstrument för kulturhistorisk värdefull bebyggelse ökat och att skyddet har olika mål för sitt bevarande borde fler modeller utarbetas som tar hänsyn till olika typer av mål.

Länsstyrelsen som skall bedriva tillsyn över byggnadsminnena i länet har en stor arbetsbörda som blir tyngre med tiden, fler byggnadsminnen tillkommer och fler måste inventeras och dokumenteras. En traditionell ståndpunkt inom kulturmiljövårdens verksamhet är, enligt Janson, att ju mer allmän kulturvården blir desto sämre kvalitet resulterar arbetet med det i. Enligt denna uppfattning bör urvalet av objekt begränsas.¹¹⁵ Skulle färre nytillkomna byggnadsminnen mot bakgrund av detta förstärka kvalitén hos objekten? Antalet successivt ökande byggnadsminnen bidrar till att kulturmiljövården måste göra en avvägning mellan antalet nytillkomna byggnadsminnen och uppföljningen av de befintliga. Hur lösningen på denna avvägning och tillvägagångssätt fungerar möjligtvis olika beroende på i vilket län det rör sig om. Det handlar om en avvägning mellan att byggnadsminnesförklara nya objekt och förvalta de befintliga, det går inte att utesluta något av arbetet. Det är möjligtvis i denna brytpunkt som frågan om byggnadsminnen är försvarbara över tid uppstår.

5.4 Ansvarsfördelning/planeringsinstrument

Kulturmiljövårdens integration i samhällsplaneringen hänger samman med de förändringar som skett i samhället under efterkrigstiden. Anspråken på mark hade ökat och en konflikt mellan industrietableringar och friluftsliv uppstod kring exploateringen. Natur- och kulturområden riskerade att brytas ned. Staten ansåg därmed att en central planeringsinstitution var nödvändig för att få en nationell och regional överblick över hur naturresurserna användes.¹¹⁶ Planeringen minskade sin förankring på lokal nivå, då konflikten av markanvändningen hade ökat och krävde en fysisk riksplanering.¹¹⁷ Trots det ökade behovet av fysisk riksplanering minskade inte behovet av den kommunala planeringen, snarare tvärtom. Genom riksplaneringen skulle den kommunala planeringen stärkas genom en insikt i problem som tidigare inte uppmärksammats i tillräckligt hög grad.¹¹⁸

Landsantikvarieorganisationen byggdes ut kring 1970-talet och nya kulturmiljövårdsorgan tillkom inom kommunerna, därmed skapades ett större behov av en tydligare uppdelning av

¹¹³ Förarbete för fysisk riksplanering (1972) s. 8

¹¹⁴ SOU (1979:17) s. 122

¹¹⁵ Janson, S (1974) s.68

¹¹⁶ Cronqvist, J (2007) s. 29

¹¹⁷ Sou (1971:75) s.22

¹¹⁸ ibid s. 23

ansvaret mellan stat och kommun inom kulturmiljövården.¹¹⁹ År 1976 delades myndighetsorganisationen upp, den statliga myndigheten för kulturmiljövården bestod av länsstyrelserna som betecknades som regional myndighet. Detta innebar att de övertog rätten till beslut enligt byggnadsminneslagen.¹²⁰ Nu fick även RAÄ som är en central myndighet rätten att bistå länsstyrelsen och läns museerna med anvisningar och samråd.¹²¹ Kommunernas ansvar har idag blivit allt större vad det gäller bevarandet av kulturmiljön. De bär ansvaret för alla typer av byggnader som de anser vara betydelsefulla i olika avseenden. Kommunerna skapar en överblick och kontroll av områden genom olika planer, underlag och utredningar. Exempel på olika verktyg för att reglera områden i kommunerna är detaljplan, områdesbestämmelser, översiktsplan, bygglov, rivningslov samt marklov. Utöver detta utförs kulturmiljöanalyser och miljökonsekvensbeskrivningar som använd som underlag för planeringen eller som informationsspridare i olika avseenden. Fastighetsägare måste idag ansöka om lov för vissa åtgärder som gör inverkan på områdets karaktär. Detta skapar bättre förutsättningar för att skydda all typ av bebyggelse, alltså även sådan som ha ett kulturhistoriskt värde men som inte uppfyller kriterierna för en byggnadsminnesförklaring. Med hjälp av dessa redskap går det även att reglera och kontrollera hela kulturarvsbeståndet. Byggnadsminnets funktion har därmed fått en annan betydelse.

Enligt Unesco och Europarådet var bevarandet av kulturminnena en internationell angelägenhet. Detta har sin i att mycket av kulturarvet hotades och förstördes av den samhällsuppbyggnaden där urbanisering och nya storskaliga områden skapades på bekostnad av äldre miljöer.¹²² På 1970-talet utarbetade Europarådet en rekommendation till medlemsländerna där förslag gavs på hanteringen av kulturarvet i samhällsplaneringen. Syftet var att integrera kulturarvsfrågor i samhällsplaneringen.¹²³ Det ökade utrymmet kulturarvsfrågorna i samhällsplaneringen under 1970-talet skapade större förutsättningar för kulturmiljövården att framhålla betydelsen av att beakta kulturvärdena hos bebyggelse. Det var nu möjligt att driva igenom de beaktansvärda delarna av kulturarvet vid en exploatering av kulturarvsområdena föranlett av andra samhällsintressen. Detta bidrog till att kulturarvsfältet vidgades och därigenom krävde en större arbetsinsats, vilket manade till ett ökat behov av fler verktyg att bevara kulturarvet med. Janson menar att kulturvården måste anpassas till samhällsutvecklingen för att inte riskera att bli en isolerad och stagnerad antikvarisk verksamhet. Därav måste värderingen av kulturarvet anpassas till hur samhället ser ut. Samhället förändras ständigt på ett ekonomiskt, politiskt, socialt och kulturellt plan, detta bidrar till att kulturmiljövården ständigt ställs inför nya krav på sitt arbete. Samhällets interaktion mellan historia och nyproduktion har ökat vilket innebär att gränsen mellan vad som är gammalt och nytt har blivit allt tydligare. Den yngre historien kan definieras som vår samhällsprodukt. Den yngre historien är ett lika stort kulturarv som den äldre och något samhället måste förhålla sig till. Trots detta har kulturmiljövården svårare att förhålla sig till den yngre historien. Janson menar att denna utveckling måste brytas för att den yngre historien, alltså vår samhällsprodukt, skall värnas och inte försakas.¹²⁴ För att kulturmiljövården skulle kunna förhålla sig till kulturarvet i takt med att samhället utvecklas var det nödvändigt att börja fördela arbetet mellan fler aktörer på marknaden. Detta medförde att tillsynen och kontrollen av byggnadsminnen förstärktes, som i sin tur skulle kunna vara en förklaring till att äldre beslut ifrågasätts och konkretiseras.

¹¹⁹ SOU (1972: 45) s. 79

¹²⁰ SOU (2004:94) s. 66

¹²¹ *ibid* s. 67

¹²² SOU (1971:75) s. 175

¹²³ Janson, S (1974) s. 168

¹²⁴ *ibid* s. 42

Enligt byggnadsminneslagen från 1960-talet var det var Riksantikvarien som förklarade byggnader som byggnadsminnen oavsett vad ägaren tyckte. Beslutet om en byggnadsminnesförklaring kunde överklagas hos Kungl. Maj:t. Skyddsföreskrifter upprättades för byggnadsminnet för att säkerställa ett bevarande av de viktiga delarna hos byggnaden.¹²⁵ Idag utfärdas inga byggnadsminnesförklaringar om fastighetsägaren inte är medgörlig.¹²⁶ Nu har även alla möjlighet att väcka fråga om en byggnadsminnesförklaring Detta visar på att allmänheten har fått ett större inflytande inom kulturmiljövården. I K-märkt förslag till förbättrat skydd för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse från 2004 föreslås en ändring av att alla har rätt att väcka fråga om en byggnadsminnesförklaring. Det är en tidskrävande ärendehantering, det förefaller tillräckligt att länsstyrelsen kontrollerar medborgarnas uppfattning utan att en sådan typ av formellt ärende nödvändigtvis måste inledas.¹²⁷ Arbetsbelastningen hos kommunerna har blivit större i samband med att kulturarvet idag omfattas av större områden med fler värden och aspekter att ta hänsyn till. Detta förslag kan vara en fördel för att underlätta arbetsbelastningen hos länsstyrelsen. Samtidigt borde det finnas något verktyg för att integrera medborgarna i större utsträckning i kulturarvsfrågorna. Trots att tjänstemän på länsstyrelsen verkar som en expertis inom kulturmiljövård är trots allt byggnadsminnen en del av allmänhetens historia och de bör därav få möjlighet att ta del av kulturarvsfrågorna.

¹²⁵ SOU (1973:27) s. 32

¹²⁶ Länsstyrelsen, intervju, 2009-03-04

¹²⁷ SOU (2004:94) s. 178

6. Diskussion

Den utveckling som skett de senaste 40 åren har resulterat i att ett byggnadsminne omfattas av allt fler värden och större områden. Det är inte längre endast huskroppen som definieras som värdefull utan hela kontexten. Begreppet synnerligen märklig har under lång tid varit svårt att få ett grepp om p.g.a. att det uppfattas som otydligt och alltför tolkningsbart. I samband med att Kulturminneslagen trädde ikraft kompletterades begreppet synnerligen märklig med att byggnaden skulle uppfylla ett kulturhistoriskt värde för att komma ifråga som byggnadsminne. Detta innebar att även mer vardagliga byggnader kunde börja byggnadsminnesförklaras, inte endast de mycket gamla och ovanliga byggnaderna som begreppet synnerligen märklig i sig kan tolkas som. Detta innebär att allt i vår närmiljö är värdefullt, men omöjligt att bevara. Det urval som då måste utföras ser ofta olika ut i olika län beroende på geografiska och lokala skillnader, men även p.g.a. att länsstyrelserna arbetar olika i de olika länen. Byggnadsminnen som tillkommit genom Byggnadsminneslagen från 1960 har en annan värdegrund mot den vi har idag. Dessa kan sakna mycket av det som kulturmiljövården definierar som kulturhistoriskt värdefullt idag och kan tyckas besitta ett oberättigat lagskydd därigenom. Värderingen om vad som är kulturhistoriskt värde förändras över tid, men byggnadsminnet som lagskydd samt dess funktion innebär inte ett rättfärdigande av vilka värden som väger tyngst mellan olika tider. Ett byggnadsminne skall representera sin tid och samtidens värderingar kan inte ställas mot dåtidens. Att upphäva byggnadsminnen p.g.a. förändrade värderingar är enligt kulturmiljövårdens syn därmed inte lämpligt.

Byggnadsminnets funktion går inte att frikopplas från det omgivande samhället. Det är utifrån samhället som värderingarna formas och det är sedan dessa som lägger grunden till de nya byggnadsminnena samt hanteringen av de befintliga. Då kulturarvet började få en annan innebörd med fler aspekter att ta hänsyn till poängterades vikten av att integrera kulturmiljövårdsfrågor i samhällsplaneringen, kulturarvet var en angelägenhet för alla i samhället. Detta i sin tur innebär att kulturmiljövården fått mer att göra. Byggnadsminnen ökar i antal med tiden och allt mer genomgående arbete tycks bedrivas för att de nytillkomna byggnadsminnena skall få så utförliga motiveringar i sina beslutshandlingar. Sammantaget skulle detta kunna innebära att kulturmiljövården alltmer börjar ifrågasätta sin egen roll i byggnadsminnesverksamheten. Idag finns fler skyddsinstrument för kulturhistorisk värdefull bebyggelse, som ett resultat av att kulturarvsområdet blivit större. Tidigare fanns det i princip bara byggnadsminnet som ett skyddsinstrument och detta var ett sätt att rädda de byggnader som utan detta skydd skulle rivas. Ansvar för byggnadsminnen har delegerats till en regional nivå. En tydlig skillnad går att se bland de byggnadsminnen från tiden före 1976 då Länsstyrelsen fick beslutanderätten om byggnadsminnena. I Västra Götalands län har byggnadsminnena från tiden före 1976 inte så utförliga beslutsunderlag som vi har idag. Skyddsföreskrifterna är allmänt hållna, standardiserade och koncentrerade till huskropparna och inte till den omgivande miljön. De var mer strikt reglerade och inte så samrådsinriktade som idag. Dessa byggnadsminnen hade alltså ett mer statiskt skydd mot vad vi har idag.

Idag finns det en större möjlighet att ifrågasätta kulturmiljövårdens roll och byggnadsminnets funktion i samhället, därmed ökar även möjligheten att ifrågasätta tidigare beslut och förhållningssätt. Idag är processen kring en byggnadsminnesförklaring tidskrävande och omfattas av långa handläggningstider, samråd och utredningar. Detta innebär att tillkomsten av nya byggnadsminnen inte skall kunna tillkomma utan utförliga beslutsunderlag. Tydliga motiveringar och preciseringar måste ligga till grund för ett så starkt skydd som ett byggnadsminne innebär. En traditionell ståndpunkt inom kulturmiljövårdens verksamhet är, enligt Janson, att ju mer allmän kulturvården blir desto sämre kvalitet resulterar arbetet med

det i. Enligt denna uppfattning bör urvalet av objekt begränsas.¹²⁸ De utförliga utredningar som ligger till grund för en byggnadsminnesförklaring innebär delvis inte att det inte är möjligt att byggnadsminnesförklara i alltför stor utsträckning. Byggnadsminnen är exklusiva eftersom de anses besitta ett stort kulturhistoriskt värde. Ju fler byggnadsminnen som tillkommer desto mindre exklusiva blir de och därigenom skulle kanske försvarbarheten mista sin betydelse. Det handlar om en avvägning mellan att byggnadsminnesförklara nya byggnader och förvalta de befintliga. Samtidigt bör allmänheten vara en del av det kulturarv som byggnadsminnena kännetecknas av eftersom ett byggnadsminne skall spegla hela samhällets historia där medborgare är en del.

De bevarandeinstrument som finns idag verkar för olika syften med olika mål. Byggnadsminnet som bevarandeinstrument tjänar till att ge ett starkt och långsiktigt skydd. Samhällets ständiga förändringar i kombination med att kulturarvsområdet är en del i samhällsplaneringen kan utgöra hinder för ett sådant långsiktigt bevarande. Å andra sidan finns det idag andra skyddsinstrument som har till syfte att skydda mindre värdefulla byggnader, så att byggnadsminnet får ett starkare skydd. Syftet med byggnadsminnet som bevarandeinstrument är att det skall ge ett starkt och långsiktigt skydd, därigenom skall det vara försvarbart över tid. Problemet är att värden och urvalet av byggnadsminnen skiljer sig alltså åt mellan och inom varje län och värderingen om vad som är kulturhistoriskt värdefullt förändras över tid. När frågan ställs om huruvida byggnadsminnen är försvarbara över tid bör man beakta vilka förhållningssätt vi har idag i relation till under vilken tid och förhållande byggnadsminnet tillkommit under. Undermåliga beslutsunderlag kan ha bidragit till att byggnadsminnen inte vårdats på rätt sätt och de ursprungliga värdena kan därav sjunka. Sådana byggnadsminnen kan tyckas besitta ett ooberättigat lagskydd. Vi kan dock aldrig vara säkra på om det är utplånade kulturhistoriska värden eller om det är vår samtids brist på kunskap som är orsaken till ett till synes sjunkande värde. Poängen är trots allt inte att alla byggnadsminnen skall präglas av våra värderingar eller vårt samhälle. Byggnadsminnen måste ses utifrån sin egen samtid då det faktiskt fungerar som ett tidsdokument.

Utifrån ett antikvariskt perspektiv finns det idag indikationer på att bebyggelse som trots sina stora kulturhistoriska värden saknar ett skydd de är berättigat. Det kan röra sig om vissa hinder som utesluter en byggnadsminnesförklaring av dem. I Västra Götaland finns ett antal sådana exempel och dessa kan bero på att fastighetsägare inte är medgörliga till en byggnadsminnesförklaring eller att det inte finns tillräckligt med medel för att driva igenom processen. En annan orsak kan vara att fler byggnader idag kan komma ifråga som byggnadsminne då de kulturhistoriska värdena blivit alltför och bedömningen kan skilja sig. De beslut som kulturmiljövården tar idag grundar sig på värderingar som är präglade av vår tid. Som tidigare nämnts har nivån på ägandeformen av byggnadsminnena stor betydelse för hur hanteringen av dem blir. Byggnader som förklarats som byggnadsminnen i äldre tid bygger möjligtvis även på andra värderingar som motiverat deras beslut. Uppfattningen om det kulturhistoriska värdet förändras över tid och det är kanske det som är styrkan hos byggnadsminnena, att olika tiders värderingar sätter olika spår, oavsett om vi kan urskilja intentionen eller inte. Ett starkt skydd som ett byggnadsminne utgörs av kan vara en garanti för att bevara dessa tidsdokument.

¹²⁸ Janson, S (1974) s.68

7. Sammanfattning

Det går inte att ge ett entydigt svar på huruvida byggnadsminnen är försvarbara över tid eller inte. Det finns många orsaker till att ett byggnadsminne tycks besitta ett oberättigat lagskydd. Förenklat skulle orsaken till ett till synes sjunkande värde kunna bero på den samhällsutveckling som skett, förändrade värderingar, förändrade och nytillkomna bevarandeinstrument, begränsad kunskap eller undermåliga beslutshandlingar. Ett byggnadsminne besitter ett lagskydd som regleras genom Kulturminneslagen. För att en byggnad skall komma ifråga som byggnadsminne skall det uppfylla kriteriet synnerligen märklig genom ett kulturhistoriskt värde. Länsstyrelsen är den myndighet som bär ansvaret för byggnadsminnen och skall göra ett urval för att kunna byggnadsminnesförklara de byggnader eller anläggningar av störst kulturhistoriskt värde. Syftet med ett byggnadsminne är att säkerställa ett långsiktigt bevarande av ett kulturhistoriskt värdefullt objekt inför framtiden. Viktiga historiska avtryck skall speglas genom byggnadsminnena och fungera som en slags informationspridare eller möte. Målet är att få en jämn spridning av byggnadsminnena i landet. För att överskåda byggnadsminnesbeståndet upprättas statistik över fördelningen mellan antalet byggnadsminnen i byggnadskategori och ålderskategori i varje län. Dessa gruppindelningar definieras av RAÄ och uppdateras kontinuerligt. Ambitionen är att hela landets kulturarv skall representeras genom byggnadsminnena, det är allmänhetens kulturarv. Idag finns alla byggnadsminnen i länen representerade i Byggseregistret och har därmed förbättrat tillgängligheten av dem.

Från den tid då fråga om en byggnadsminnesförklaring väckts fram till det att beslutet är fattat kallas för handläggningstid. Handläggningen tar ofta lång tid, men är nödvändig för att kunna utreda om objektet skall få det starka skydd som ett byggnadsminne innebär. När en byggnadsminnesförklaring utfärdats skall en beslutshandling upprättas. Den skall innehålla en tydlig motivering till beslutet, information om objektet samt skyddsföreskrifter. Dessa är viktiga för hur värden av byggnadsminnena blir i framtiden. Idag finns det byggnadsminnen som har bristfälliga beslutsunderlag och luddiga skyddsföreskrifter vilket kan minska kunskapsunderlaget och försvåra hanteringen av dem. Trots att ett byggnadsminne skall ha ett starkt och långsiktigt skydd kan olika yttre faktorer medföra att byggnadsminnet inte längre skall ha ett skydd som byggnadsminne. Enligt 3 kap KML 15 § får en jämkning av skyddsbestämmelserna eller en upphävning av ett byggnadsminne p.g.a. att hinder eller kostnad står i orimlig proportion till byggnadsminnet endast få utföras i undantagsfall. Om ett byggnadsminne förefaller ändamålslost kan en upphävning av det utföras.

Synen på vad som är kulturhistoriskt värdefullt har förändrats över tid.

Från tiden kring 1970 fram till idag har en utveckling med ett antal förändrade processer skett. Värden har fått en annan innebörd och kulturmiljövården har integrerats i samhällsplaneringen vilket innebär att byggnadsminnet fått en annan roll idag. Kulturarvet blev en del av samhället och var en angelägenhet som berörde alla medborgare. Det gamla lagskyddet för byggnadsminnen var Byggnadsminneslagen från 1960. Då Kulturminneslagen trädde ikraft 1989 kunde andra typer av byggnadsminnen tillkomma. Nu var det möjligt att byggnadsminnesförklara större områden, yngre byggnader och byggnader med en mer vardaglig prägel. Byggnadsminnet skulle inte vara frikopplat den omgivande miljön. Nu fick även allmänheten en större del av byggnadsminnesverksamheten då alla fick rätt att väcka fråga om en byggnadsminnesförklaring. Fastighetsägarens funktion förstärktes och en byggnadsminnesförklaring utfärdades sällan mot fastighetsägarens vilja. Även nivån av styrningen satte spår i hanteringen av byggnadsminnena. Länsstyrelsen som verkar på regional nivå tog över ansvaret för byggnadsminnena 1976 vilket i Västra Götaland innebar

att beslutshandlingarna blev mer utförliga. Dessförinnan låg ansvaret hos RAÄ som på nationell nivå hade beslutanderätten om dem. Begreppet kulturhistoriskt värde har fått en annan innebörd, idag omfattas vår kulturmiljö av alltfler värden och en kontext. Ett byggnadsminne skall uppfylla de krav som de två begreppen, synnerligen märklig och kulturhistoriskt värde innebär. Problemet är att dessa begrepp är så allmänt hållna och inte ger någon tydlig förklaring av dess innebörd. Lagen skapar alltså stort utrymme för egen tolkning. Detta hänger samman med att byggnadsminnen kan vara så olika till sin karaktär. Idag finns det dock olika kriterier som används som ett stöd för att utse de kulturhistoriska värdena hos bebyggelse. Axel Unnerbäck modell består av olika kriterier som används för detta ändamål.

Utvecklingen har inneburit att fler bevarandeinstrument bildats. Exempel på bevarandeinstrument är riksintressen, byggnadsminnen och kulturresevat. Plan och bygglagen kom 1987 och innebar större möjligheter för kommunerna att skydda hela vårt byggda arv. Genom DP kunde nu bestämmelser enligt PBL tillämpas på värdefull bebyggelse. Detta innebar att bebyggelse som inte uppfyllde kriterierna för en byggnadsminnesförklaring nu kunde börja skyddas i detaljplaner.

8. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

8.1 Otryckta källor

Informanter:

Informant: Lena Rundström, bebyggelseantikvarie, länsstyrelsen i Göteborg 2009-03-04

Informant: Lena Emanuelsson (tidigare Rundström), bebyggelseantikvarie, länsstyrelsen i Göteborg 2009-09-17

8.2 Tryckta källor och litteratur

Adlercreutz, Thomas (2001) Kulturregndomsrätt: med en kommentar till kulturminneslagen, Stockholm, Elander.

Cronqvist, Julia (2007) Kulturmiljövårdens riksintressen: Framväxt, missväxt - färdigväxt? Göteborg, Institutionen för Kulturvård, Göteborgs Universitet

Förarbeten för fysisk riksplanering: underlagsmaterial. Områden för friluftsliv och vetenskapligt kulturell naturvård: beskrivning till redovisning sammanställd inom Statens naturvårdsverk (1972) Stockholm, Liber Förlag.

Grundberg, Jonas (1999) Kulturarvsförvaltningens samhällsuppdrag. En introduktion till kulturarvsförvaltningens teori och praktik. Göteborg, Institutionen för Arkeologi Göteborgs Universitet,

Holmström, Sören (1997) Konsten att ära. I: Kulturmiljövård 4/97

Jansson, Sverker (1974) Kulturvård och samhällsbildning. Nordiska museets handlingar 83. Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien, Stockholm, Riksantikvarieämbetet, Nordiska museet.

Juvander, Katarina (1999) Stockholms byggnadsminnen. Stockholm, Byggeförlaget.

SOU (1972:45) Kulturminnesvård: betänkande avgivet av 1965 års musei- och utställningssakkunniga

SOU (1973:27) Sanering. 3, Kulturhistoriskt värdefull bostadsbebyggelse: betänkande avgivet av saneringsutredningen.

SOU (1979:17) Kulturhistorisk bebyggelse värd att vårda, betänkande av byggnadsvårdsutredningen.

Regeringens proposition (1987:88:104) Kulturmiljövård

SOU (1996:128) Skyddet av kulturmiljö, slutbetänkande av kulturarvsutredningen.

SOU (2004:94) K-märkt förslag till förbättrat skydd för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.

Thornberg, Knutsson, Agneta (2007) Byggnadsminnen- principer och praktik. Den offentliga kulturmiljövårdens byggnadsminnesverksamhet Beskrivning och utvärdering. Göteborg, avhandling för filosofie doktorsexamen i kulturvård vid Göteborgs Universitet.

Unnerbäck, Axel (2002) Kulturhistorisk värdering av bebyggelse. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.

Vedung, Evert (1998) Utvärdering i politik och förvaltning. Lund, Studentlitteratur.

Internetkällor:

Boverket (2003) Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Delmål 2 – Underlagsrapport till fördjupad utvärdering av miljömålsarbetet Hämtat från http://www.boverket.se/upload/publicerat/bifogade%20filer/2003/kulturhistoriskt_vardefull_bebbyggelse.pdf, God bebyggd miljö (2003) Publicerad: 2003-04-01 Hämtad: 2009-03-22

Länsstyrelsen (2008a) Länets byggnadsminnen. Hämtat från http://www.o.lst.se/o/amnen/Kulturmiljo/Bebyggelse_och_byggnadsvard/Byggnadsminnen/Lanets_byggnadsminnen.htm Publicerad: 2008-12-01 Hämtad: 2008-05-23

Länsstyrelsen, (2008b) Tillgängliga byggnadsminnen i Västra Götaland, Remissversion. Publicerad: 2008-11-14 Hämtad: 2009-03-04

Länsstyrelsen (2008c) Tillgängliga byggnadsminnen. Hämtat från http://www.lansstyrelsen.se/vastragotaland/amnen/Kulturmiljo/Projektverksamhet/Aktuella+projekt/Tillgangliga_byggnadsminnen.htm Publicerad 2008-09-02 Hämtad: 2008-11-23

Länsstyrelsen, Björkman, E (2006) Rapport 2006:49 Tillsyn av byggnadsminnen. Hämtat från <http://www.lansstyrelsen.se/NR/rdonlyres/FF236543-FC3F-48A5-97FD-DBD23A06AC42/47547/rapport200649.pdf> Publicerad 2006 Hämtad: 2009-02-14

Miljömålskansliet (2009) Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse (2010) Hämtat från <http://www.miljomal.nu/15-God-bebyggd-miljo/Delmal/Kulturhistoriskt-vardefull-bebyggelse-2010/> Publicerad 2009-06-09 Hämtad: 2009-09-21

Notisum Lag (1988:950) om kulturminnen m.m. Hämtat från <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19880950.HTM> Publicerad: 1988-06-30, version SFS 2007:1097 Hämtad: 2008-05-18

RAÄ (2007a) skrivelse, Överklagande av länsstyrelsens beslut om upphävande av byggnadsminnesförklaringen av f d Generalstabens stalletablisement, Svea artilleri 12, Stockholms kommun och län. Hämtat från http://www.raa.se/cms/showdocument/documents/extern_webbplats/2007/augusti/overklagan.de.pdf Publicerad: 2007-08-14 Hämtad: 2009-02-15

RAÄ (2007b) Swartlings ridskola kvar som byggnadsminne. Hämtat från http://www.raa.se/cms/extern/aktuellt/nyheter/nyheter_2007/februari/swartlings_ridskola_kvar_som_byggnadsminne.html Publicerad: 2007-07-12 Hämtad: 2009-02-15

RAÄ (2007c) Upphävande av byggnadsminne urholkar lagstiftningen, Pressmeddelande. Hämtat från http://www.raa.se/cms/extern/press/2007/upphavande_av_byggnadsminne_urholkar_lagstiftningen.html Publicerad: 2007-08-16 Hämtad: 2009-02-20

RAÄ (2008a) Byggnadsminnen. Hämtat från <http://www.raa.se/cms/extern/kulturarv/byggnader/byggnadsminnen.html>

Publicerad: 2008-02-25 Hämtad: 2008-10-14

RAÄ (2008b) Lagar och ansvar. Hämtat från

http://www.raa.se/cms/extern/samhallsbyggnad/lagar_och_ansvar.html

Publicerad: 2008-01-03 Hämtad: 2008-06-21

RAÄ (2008c) Hämtat från

http://www.raa.se/cms/extern/kulturarv/lagar_och_ansvar/lagar_och_ansvar.html

Publicerad: 2008-01-03 Hämtad: 2008-06-22

RAÄ (2009a) Bebyggelseregistrets startsida. Hämtat från

<http://www.bebyggelseregistret.raa.se/cocoon/bbr/welcome.html>

Publicerad: 2008-10-02 Hämtad: 2009-10-27

RAÄ (2009b) Kulturminneslagen. Hämtat från

http://www.raa.se/cms/extern/kulturarv/lagar_och_ansvar/kulturminneslagen.html Publicerad:

2009-02-06 Hämtad: 2009-03-01

8.3 Illustrationsförteckning

III1: Länsstyrelsen (2008b) byggnadsminnen i Västra Götaland, Remissversion, s. 19

Publicerad: 2008-11-14 Hämtad: 2009-03-04

III2: Länsstyrelsen (2008b) byggnadsminnen i Västra Götaland, Remissversion, s. 21

Publicerad: 2008-11-14 Hämtad: 2009-03-04

III3 Länsstyrelsen (2008b) byggnadsminnen i Västra Götaland, Remissversion, s. 24

Publicerad: 2008-11-14 Hämtad: 2009-03-04